

Osmanlı döneminde Gemlik, Gönen ve Manyas'ta nüfus ve tarımsal yapı: Merkezi devletin ürün talepleri çerçevesinde bir inceleme
Population and agricultural structure in Gemlik, Gönen and Manyas in the Ottoman period: A study in the framework of the central government's product demands

Gönderim Tarihi / Received: 13.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 06.09.2023

Doi: [10.31795/baunsobed.1314120](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1314120)

Ahmet UZUN¹

İlyas ÖZKÖK^{**2}

Tolga Evrim TÜRKAN³

ÖZ: Bu çalışmada, Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak 19. yüzyıl ortalarında Gemlik, Gönen ve Manyas'ta tarımsal yapının temel özellikleri incelenmektedir. Bu üç kazaya ait aşar tahsil bilgilerinden hareketle ne tür ürünlerin yetiştirildiği belirlenmiş ve ayrıca aşar miktarlarının on katı alınarak toplam üretim rakamları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Makalede tarımsal üretim miktarını doğrudan etkileyen bir faktör olması nedeniyle, üç kazada nüfusun yapısı üzerine kısa bir inceleme de yapılmaktadır. On dokuzuncu yüzyıl ortalarına ait verilere göre Gemlik'te 12.000, Gönen'de 7.700 ve Manyas'ta 3.700 civarında bir nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır. Gemlik'te Rum ve Ermenilerden müteşekkil kalabalık bir gayrimüslim nüfus da bulunmaktaydı. Gönen ve Manyas'ta ise az sayıda Rum nüfus yaşıyordu. Gemlik arazi yapısının etkisiyle bağcılık, zeytincilik ve meyve üretiminde öne çıkıyordu. Gönen ve Manyas'ta ise hububat üretimi daha yüksek miktarda gerçekleşmekteydi. Merkezi hükümet, ağırlaşan işe sorunlarının etkisiyle özellikle on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren hem ordunun hem de İstanbul halkının ihtiyaçlarını karşılamak için bu üç kazadan buğday, arpa, zeytin, kereste, orman ürünleri, saz, üzüm ve yaş meyve gibi mamuller talep ediyordu. Bu taleplerin, piyasa fiyatlarıyla yapılması ölçüsünde, bölgedeki tarımsal üretimi olumlu yönde etkilediği düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: İlaş, Osmanlı devleti, Osmanlı şehirleri tarihi, Tarım tarihi

ABSTRACT: In this study, the basic features of the agricultural structure in Gemlik, Gönen and Manyas in the mid-19th century are examined based on Ottoman archival documents. Based on the title collection data of these three districts, it was determined what kind of products were grown and also the total production figures were tried to be estimated by multiplying the tax amounts by ten. In the article, a brief analysis is made on the structure of the population in three districts, since it is a decisive factor that directly affects the amount of agricultural production. According to the data of the mid-nineteenth century, it is understood that a population of 12.000 lived in Gemlik, 7.700 in Gönen and 3.700 in Manyas. There was also a large non-Muslim population in Gemlik consisting of Rum and Armenians. A small number of Rum populations lived in Gonen and Manyas. Gemlik was prominent in viticulture, olive and fruit production because of its land structure. Cereal production was higher in Gönen and Manyas. The central government demanded products such as wheat, barley, olives, timber, forest products, sedge, grapes and fresh fruit from these three districts in order to meet the needs of both the army and the people of Istanbul, especially since the end of the eighteenth century due to the aggravated provisioning problems. It can be thought that these demands had a positive effect on agricultural production in the region.

Keywords: Agriculture, History of Ottoman districts, Provisioning, The Ottoman Empire

¹ Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İktisat Bölümü/İktisat Tarihi Anabilim Dalı, ahmetuzun@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3980-3914>

^{**} Sorumlu Yazar / Corresponding Author

² Dr., Akdeniz Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Maliye Bölümü/Maliye Teorisi Anabilim Dalı, jozkok@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3305-7199>

³ Arş.Gör., Akdeniz Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Maliye Bölümü/Mali İktisat Anabilim Dalı, tolgaturkan@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5889-6079>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

In this study, the basic features of the agricultural structure in Gemlik, Gönen and Manyas in the mid-19th century are examined based on Ottoman archive documents. Based on the tithe (a'şar) records of these three districts for the year 1841-42, it is determined what kind of products are grown and also trying to estimate the total production figures as ten times the tax amounts. While making total production estimations, unit weights are converted to their standard equivalents in kilograms. It is seen that oke (kıyye) and bushel (kile) are used as unit weight values for most products in the tithe records. It should be said that since bushel is a measure of volume, it may not correspond to the same weight for all products. Therefore, this detail should be taken into account in the evaluation of the total production figures.

Methodology

In the Ottoman economic history studies, there are almost no attempts to estimate the total amount of various products grown in a region from the tithe records; because tithe is usually collected through tax farming, the data reflected in the fiscal records are very limited. However, in the Ottoman archives, there are some tithe records kept according to the amount of products collected. Considering that the aggregated agricultural statistics in the Ottoman Empire belong to the last period, the importance of these records can be understood more clearly.

Findings and discussion

In this study, firstly, a brief analysis was made on the structure of the population in three districts, as it is a factor that directly affects the amount of agricultural production. According to the data of the mid-19th century, there was a total population of 12,000 in Gemlik, 7,700 in Gönen and 3,700 in Manyas. There was also a large non-Muslim population in Gemlik consisting of Rum and Armenians. A small number of Rum populations lived in Gönen and Manyas. Since the last quarter of the 19th century, the migrations that emerged under the influence of various political and economic factors in the Ottoman Empire led to a significant differentiation in the population structure of the three districts. It is seen that new settlements have been established and the amount of cultivated land has expanded due to migrations.

Gemlik was a place where grain production was more limited compared to the other two districts. In archival documents, Gemlik was described as a mountainous and stony region with many vineyards and gardens. Products such as wheat, barley, oats, corn, vetch, broad beans and chickpeas were grown in the district. Total production amount was estimated as 551 tons for wheat and 264 tons for oats. Gardening and fruit production were also important in Gemlik agriculture. Pomegranate, peach, medlar, chestnut, walnut, pear, apple and quince were among the fruits grown. Onion production exceeded 400 tons per year. It can be said that grape farming was well developed in Gemlik. Total grape production was around 3.336 tons. Olives were among the main products of the district. The annual olive production amount is estimated as 884.3 tons. It is also seen that timber production and sericulture have developed in Gemlik. The Gemlik pier used to serve as a base from which the products of this region were transported to the surrounding regions, especially to Istanbul.

Gönen had more product variety than the other two districts. In the grain group, the prominent products in terms of total production were wheat, barley and corn. The estimated annual production for these products was 1,111, 727 and 473 tons, respectively. In this group, it is seen that products such as oats, rye, vetch, millet, chickpeas and broad beans are grown. Tobacco production was around 15 tons per year. While onion production in the region exceeded 67 tons, products such as cannabis, black cumin, garlic, cowpea, onion seeds and linseed were also grown. Linen production amount was 10,590 bundles. The taxation of vegetable production and gardening in the districts indicates the existence of these activities. Honey production corresponded to 3 tons per year. Gönen draws attention with its high grape production as in Gemlik. The grapes of these places were widely used in Istanbul for the production of vinegar and wine.

Manyas had an economic structure based on agriculture and animal husbandry. The most grown products within the grain group were wheat, barley, oats and corn. The annual production amounts of these products are estimated as 942, 636, 207 and 121 tons, respectively. In addition to these, vetch, rye, millet, broad beans and chickpeas were grown. Grape cultivation was quite low compared to the other two districts. It is understood that paddy farming was carried out in Manyas and the total production amount was 24.3 tons. Tobacco production reached a relatively significant amount at 27.8 tons per year. Cannabis cultivation was also noteworthy, with an annual production of 4.8 tons. Tax records show the existence of gardening in the district. Reed production was another prominent activity in Manyas.

Results and recommendations

This study shows that the central government demands various products from both Gönen, Manyas and Gemlik and other regions in the Marmara basin due to military and civilian needs. Proximity to Istanbul and the presence of sea transportation facilities were effective in making these demands wide and frequent. Product demands were sometimes made through avariz tax. Sometimes, product purchases were made at prices determined by the government or at their current market value. One of the most frequently requested items from the three accidents was timber. Shipbuilding activities were also carried out in Gemlik. The demand for wood and wheat was frequently made especially for military needs. Olives were requested from Gemlik and its surroundings for the needs of the soldiers on the ships belonging to the navy. Apart from these, it is understood from the archive records that many other products such as chickpeas, barley, gypsum, wood, sedge, grapes, raki and wine were sent to Istanbul from this region. Towards the end of the 18th century, the demand for basic goods increased as a result of the difficulties of provisioning in cities and especially in the capital city of Istanbul due to the loss of land and authority of the Ottoman State. Provisioning difficulties were one of the main reasons for demanding more frequent and regular products for military and civilian purposes from the Marmara basin.

Giriş

Osmanlı Devleti zirai faaliyetlere dayalı bir ekonomik yapıya sahip olmasına rağmen, tarımsal ürünlerde geniş bir bölgesel ihtisaslaşma yaratabilmiş değildi. Büyük ölçüde ulaşım imkânlarının yetersizliğiyle alakalı olan bu durum, deniz taşımacılığının yapılabildiği yerlerde farklılaşabiliyordu. Bu yönüyle Marmara havzası, Karadeniz ve Ege kıyıları ile Tuna bölgesi uzak mesafeli pazarlara erişim sayesinde nispi tarımsal ihtisaslaşmanın ortaya çıktığı bölgeler niteliğindedir. Buralarda yetiştirilen ürünlerin en yoğun talep edildiği merkez başkent İstanbul'du. Çünkü kalabalık nüfusu yanında askeri ve bürokratik kadroların varlığı, şehrin tarımsal ürün talebinin yüksek olmasına yol açmaktaydı. Dönemin koşullarında hem taşıma güçlükleri hem de devletin izlediği narh politikaları, bu taleplerin karşılanması için merkezi yönetimin sürece aktif katılmasını, hatta özel bazı uygulamalar geliştirmesini gerektirmekteydi. Genellikle ağır, hacimli ve kolay bozulabilir mallar olması nedeniyle tarım ürünleri talebinin, tedarikin mümkün olduğu en yakın yerlerden karşılanmasına çalışılırdı. Bu hem taşıma maliyetleri hem de hız ve tedarik güvenliği açısından avantaj sağlıyordu. Bu yaklaşım çerçevesinde, merkezi hükümet, ihtiyaç duyduğu çeşitli temel malları miri fiyatlarla veya vergi yoluyla ya da rayiç alım bedeliyle Marmara havzasında bulunan yerlerden temin etmeye çalışılırdı. Bu makalede İstanbul'a yakınlığı yanında deniz ulaşım olanaklarını kullanabilmenin mümkün olduğu üç kazanın tarım potansiyeli, başkent ürün talepleri kapsamında ele alınmaktadır. Bugün ikisi Balıkesir biri Bursa sınırlarında yer alan bu ilçeler Gönen, Gemlik ve Manyas'tır. Bu kazaların tarımsal yapıları aşar kayıtları üzerinden değerlendirilmektedir. Osmanlı arşivinde tespit edebildiğimiz belgeler aracılığıyla bu üç kazada ne tür ürünlerin yetiştirildiği, tarımsal yapı özelliklerinin neler olduğu ve merkezi yönetimin talep ettiği ürünlerin nasıl tedarik edildiği sorularına cevap aranmaktadır.

Bu çalışma mikro tarih kapsamında bir inceleme olarak, üç kazanın hem merkez kasabasında hem de bağlı köylerinde ekonomik yapı özelliklerinin anlaşılmasına katkı yapmayı hedeflemektedir. Osmanlı şehirleriyle ilgili çalışmaların nispeten önemli aşamaya geldiği günümüzde, küçük yerleşim birimleri olarak köy ve kasabalar hakkında daha detaylı incelemelere ihtiyacın devam ettiği söylenebilir. Çünkü sayıları hayli kabarık olan bu küçük yerleşim birimleri hakkında yapılacak incelemelerin, iktisadi ve sosyal tarihle ilgili daha fazla detay öğrenmemize imkân vereceği açıktır (Güran, 1985: 301-302). Çalışmamızda, ekilebilir arazi miktarını ve dolayısıyla tarımsal üretim potansiyelini yakından etkilemesi nedeniyle öncelikle üç kazanın nüfus yapısı hakkında bilgiler verilmektedir.

19. yüzyıl Osmanlı ekonomisi ve işae politikası

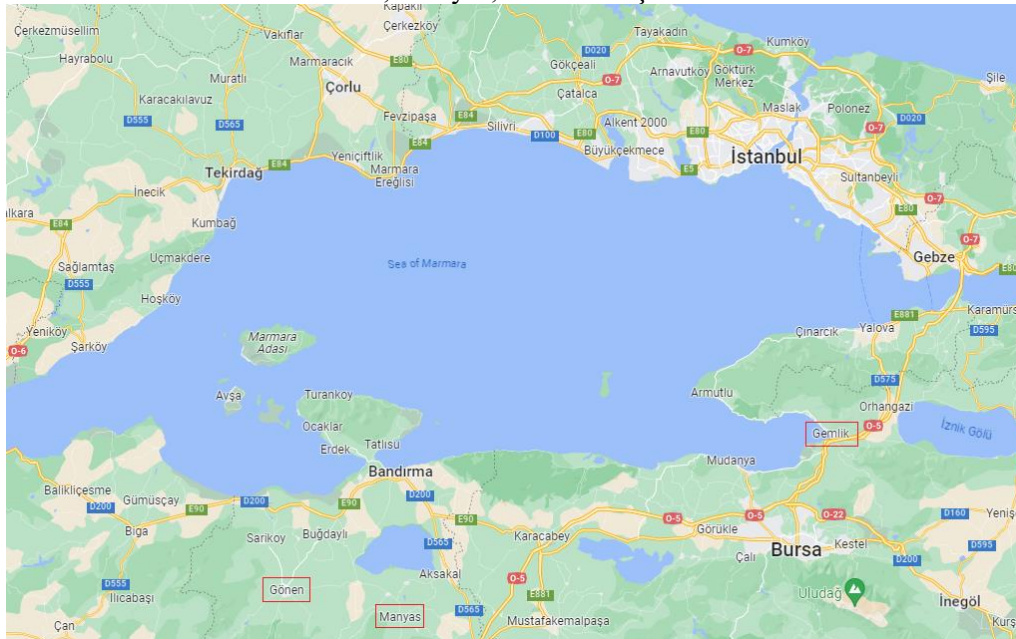
19. yüzyılda Batı Avrupa'da sanayileşmeye bağlı olarak hızlı bir ekonomik dönüşüm yaşanırken, özellikle ulaşım sahasında ortaya çıkan büyük gelişmeler sayesinde temel malların daha uzak bölgelerden hızlı ve ucuz tedariki mümkün hale gelmiş ve böylece şehirlerin büyümesinin önündeki önemli bir engel sonlanmıştı. Osmanlı devleti ise sanayileşme ve ulaşımında yaşanan bu gelişmelere yeterince ayak uyduramamıştı, ancak ekonominin dışa açılmasıyla beraber özellikle kıyı bölgelerden yapılan tarım ürünleri ihracatında büyük artışlar sağlanabilmişti. Yüzyılın sonuna doğru demiryollarında kaydedilen ilerlemeler bu gelişmeyi daha da güçlendirmiş ve bu durum Osmanlı ekonomisinde tarıma dayalı bir gelişmeyi uyarıyordu (Pamuk, 2005: 240-241). Bununla birlikte Osmanlı devletinin bu yüzyılda ciddi mali ve siyasi sorunlarla uğraştığı da bir gerçektir. Esham ve malikane gibi ağır koşullar içeren iç borçlanma uygulamaları sonlandırılmaya çalışılırken, 1854'te dış borçlanmaya gidilmesi mali tarihimiz açısından kötü bir tecrübeyi beraberinde getirmişti. Duyun-u Umumiye ile yabancıların Osmanlı maliyesi üzerindeki denetimi kurumsal bir temele kavuştu ve devlet daha uygun koşullarda borçlanmaya devam etti. Ağır iç ve dış borçlanma süreci devletin ekonomik gelişmeyi uyaraabilecek yatırımlara kaynak aktarma gücünü iyice sınırladı. Bu durum, yaşanan toprak kayıplarıyla birlikte ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkiledi. Her şeye rağmen tarımsal ihracata dayalı bir gelişme devam etti. Bu gelişmenin iç bölgelerde daha sınırlı kaldığı, tarım dışı alanlar ve özellikle de sanayide pek ilerleme olmadığı ve hatta gerileme yaşandığı da söylenmelidir. Osmanlı devleti yetersiz sermaye birikimi başta olmak üzere pek çok sebebe bağlı olarak sanayide ilerleyemedi ve hatta geleneksel zanaatlarda gerileme ve çöküş eğilimi görüldü. Açık ekonomi koşullarında gerçekleşen bu gelişmelerin ardından 1908'den sonra İttihat Terakki kadrolarının siyasi etkinliğinin artması iktisat politikalarında bir anlayış değişikliğine yol açacak ve milli iktisat denilen farklı bir politika çerçevesi denemeye başlanacaktır.

İaşe politikaları Osmanlı ekonomik anlayışında her zaman öncelik verilen bir husus olmuştur. Aslında ulaşım olanaklarının sınırlılığı nedeniyle şehirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması uzun yıllar tüm dünyada öncelikli bir mesele olmuştur. Örneğin Roma uygarlığı zamanında nüfusu yarım milyonu aşan Roma şehrinin ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için devletin bazı tedbirler aldığı ve düzenlemeler getirdiği bilinmektedir (Güran, 2017: 28-29). Orta çağda ve modern çağlarda bu sorun önemini korumaya devam etti. Ulaşım imkanlarında önemli iyileşmelerin yaşandığı 19. yüzyıldan sonra konunun önemi azalmaya başlamıştır; ancak bu gelişmelere yeterince adapte olamayan Osmanlı devletinin, sistematik iaşe politikalarına devletin çöküşüne kadar başvurmak zorunda kaldığı söylenebilir (Uzun, 2005: 212).

Osmanlıda iaşe meselesi bütün şehirler için önemliydi, ancak İstanbul kalabalık nüfusu nedeniyle belirgin bir önceliğe sahipti. Dolayısıyla Osmanlı Devleti hububat ve et başta olmak üzere nüfusun temel ihtiyaç maddelerini kesintisiz tedarik etmeye yönelik politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Özellikle on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'nın nüfuzunun artmasına bağlı olarak Osmanlıların Karadeniz üzerindeki etkinliğinin zayıflaması, İstanbul'a mal akışını olumsuz etkilemiş ve iaşe süreçleri bundan sonra mali prosedürlerle de birleşerek kendine has uygulamalara konu olmuştur. Bu uygulamaların detaylarının araştırılması, İstanbul'un iaşesi konusunda kayda değer bir literatürün ortaya çıkmasını sağlamış gözükmektedir (Aydın, 2002; Faroqhi, 1980; Güçer, 1964; Güran, 1986; Murphey, 1988; Uzun, 2006).

Marmara havzası, İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılandığı başlıca bölgelerden biriydi. Özellikle liman şehirlerinden deniz taşımacılığının yapılabilmesi ve ürün çeşitliliğine sahip verimli arazilerin varlığı böyle bir sürecin doğmasında belirleyici faktörler konumundaydı. Çalışmanın konusunu oluşturan Manyas, Gönen ve Gemlik de İstanbul'un ve ordunun ihtiyaç duyduğu pek çok ürünün temin edildiği kazalar arasında yer alıyordu.

Harita 1: Gönen, Manyas, Gemlik ve çevresinin haritası

Kazaların nüfusuna dair

İktisat tarihi açısından, nüfus, bir bölgenin özellikle uzun dönemli ekonomik performansının belirlenmesinde başlıca faktörlerden biri olarak ele alınır (Güran, 2017: 6-7). Diğer bir deyimle, nüfusun miktarı ve özellikleri, bir bölgede tüm sektörlerin gidişatını etkileyen temel bir değişken olarak düşünülebilir. Osmanlı tarım tarihi özelinde bu ilişkinin daha yakından mevcut olduğunu gösteren deliller bulunmaktadır. Örneğin bölgesel farklılıklara rağmen, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nde toprak faktörü nispi olarak boldu ve dolayısıyla nüfus yoğunluğu oldukça düşüktü. Bu da ekilebilir arazi miktarının büyük ölçüde nüfus yoğunluğuna bağlı olmasına yol açmaktaydı. Hatta bu

özellik, nüfus yoğunluğunun bölgelerarası ekonomik gelişmişlik farkının açıklanmasında temel bir faktör olabileceğini düşündürmektedir (Güran, 1998: 65-69). Aslında ekilebilir arazilere göre toprağın nispi bolluğu, dönemsel ve mekânsal bazı istisnalar olduğu düşünülse bile Osmanlı Devleti'nde genel bir eğilim gibi gözükmektedir. Pamuk'un tespitlerine göre on altıncı yüzyılda da tarımla uğraşan nüfus ekilebilir araziye göre kıt bir faktördü (Pamuk, 2005: 37). Bu bilgiler bize, Osmanlıda bir yörenin tarımsal üretim ve yapısıyla ilgili bir inceleme yaparken, konunun nüfusla birlikte ele alınması ve düşünülmesi gerektiğini göstermektedir.

Gemlik nüfusu

On dokuzuncu yüzyıl verilerine göre Gemlik Müslüman ve gayrimüslimlerin oluşturduğu bir nüfus yapısına sahipti. Tablo 1'de görüldüğü gibi, 1844/5 yılı itibariyle Gemlik 21 köy ve 7 mahalleden oluşmaktaydı. Hane sayısı 2.750 idi. Erkek nüfus üzerinden hesaplandığında hane başına düşen kişi sayısı 2,21 olmaktadır. Kadınlar da göz önüne alındığında bu rakam 4,5'e yaklaşmaktadır. Tablodaki veriler, Rum ve Ermenilerde hane başına düşen genel nüfus ortalamasının 5 civarında olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Gemlik kazası nüfus bilgileri (1844/5)

	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman Kıpti	Toplam
Hane sayısı	1.488	964	294	4	2.750
Mahalle sayısı	7	-	-	-	7
Köy sayısı	21	-	-	-	21
Erkek nüfus	2.930	2.423*	739	9	6.101
Hane başına erkek nüfus	1,96	2,51	2,51	2,25	2,21

* Belgede Rum erkek nüfus tam olarak okunmuyor; ancak büyük ihtimalle 2.423 veya 2.413 gibi görünüyor. Burada 2.423 sayısı esas alınmıştır.

Kaynak: (BOA, NFS.d, 1519, 1260).

Tablo 1'deki rakamlar sadece erkek nüfus sayısını yansıtmaktadır. Kadınlar da dikkate alındığında, gerçek nüfus miktarının Tablo 1'deki rakamların iki katı kadar olduğunu düşünebiliriz. Bu takdirde 1844/5 yılı itibariyle Gemlik kazasının nüfusu toplamda 12 bin civarında tahmin edilebilir. Bunun 5.860'ı Müslüman, 4.846'sı Rum, 1.478'i Ermeni ve 18'i Müslüman Kıptilerden oluşmaktaydı. Rum ve Ermenilerin erkek nüfus toplamı 3.162 idi. Bu da Gemlik'te önemli bir gayrimüslim nüfusun varlığına işaret etmektedir. Defterde Rum ve Ermenilerin mahalle ve köy sayılarına dair bir bilginin yer almaması, onların kaza merkezinde ve köylerinde dağınık bir vaziyette yaşadığını düşündürmektedir.

Bursa ve çevresi Osmanlı'nın son dönemlerinde önemli miktarda göç almıştı. Bu durum Gemlik ilçesini de etkilenmiş gözükmektedir. Nitekim 1914/5 yılında, Bursa nüfusuyla ilgili kayıtlar Gemlik'te 27.304 kişinin yaşadığını göstermektedir. Bu rakamın 15.784'ü Müslüman, 8.241'i Rum ve 3.283'ü Ermenilerden oluşuyordu (BOA, DH.EUM.KLU, 15/73, 1333). 1844/5 yılıyla karşılaştırıldığında, toplam nüfusun 12 binlerden bu sayıya ulaşması, doğal artış dışında göçlerin etkisinin olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan bu tarih itibariyle Müslüman-gayrimüslim nüfus bileşiminde Müslümanların lehine olacak şekilde bir değişiklik yaşandığı görülmektedir. Nitekim 1844/5 yılında gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki payı %52'ye yaklaşırken, 1914/5'te %43'e gerilemişti. Bu değişimde de göçlerin etkisinin olduğu söylenebilir.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Gemlik'te nispeten kalabalık bir gayrimüslim nüfus yaşadığını cizye rakamlarından hareketle de ortaya koyabiliriz. Cizye belli koşulları taşıyan tüm gayrimüslim erkeklerin ödemekle mükellef olduğu bir vergiydi. 1692/3 yılında Gemlik'te 255 cizye evrakının dağıtıldığı belirtilmişti (BOA, MAD.d, 6224, 1104). 1843/4'te Gemlik kazası ve köylerindeki mükelleflere, 224 ala, 1.531 evsat ve 217 edna (toplam 1.972) evrak dağıtılmış ve toplamda 62.625 gurus tahsil edilmiştir (BOA, ML.VRD.CMH.d, 258, 1259). Defterdeki bilgiler, 232 kişinin perakende statüde olduğunu göstermekteydi. 1845/6 yılında ise dağıtılan evrak miktarı, perakende olanlar dâhil, 254 ala, 1.432 evsat ve 293 edna olmak üzere toplamda 1.979 olmuştur. Elde edilen toplam gelir ise 62.595 guruştur (BOA,

ML.VRD.CMH.d, 661, 1262). 1847/8 yılında rakamlar ala, evsat ve edna olmak üzere sırasıyla 170, 1.435 ve 279'du. Toplam sayı 1.884'tü (BOA, ML.VRD.CMH.d, 860, 1264). Gayrimüslim nüfusun bu yoğunluğu bölgenin ticari potansiyeliyle ilişkili olabilir. Bölgeye ticaret ve benzeri amaçlarla hariçten insanların geldiği düşünülebilir. Bu durum nüfus ve cizye rakamlarına tesir etmiş olabilir. Nitekim 1845 nüfus sayımında Gemlik'te 48 Ermeni'nin misafir statüsünde bulunduğu belirtilmişti (BOA, NFS.d, 1415, 1261).

Gönen nüfusu

Gönen nüfusuyla ilgili sayıma dayalı ilk bilgilere göre kazada, 1839/40 yılında 2.452 Müslüman erkek yaşamaktaydı. Bu rakam kaza ve köylerde misafir statüsünde bulunanları içermiyordu (BOA, NFS.d, 1423, 1255). Öte yandan aynı yılın verilerine göre Gönen dağlarında Yörük olarak yaşayan 567 kişinin olduğu belirtilmekteydi (BOA, NFS.d, 1424, 1255). Bu rakamın da sadece erkek nüfusu kapsadığı söylenebilir. 1844/5 yılına ait veriler Gönen nüfus yapısı hakkında daha detaylı bilgiler sunmaktadır. Tablo 2'de görüldüğü üzere 6 mahalle ve 29 köyün bulunduğu Gönen'de, nüfusun büyük bölümü Müslümanlardan oluşmaktaydı (BOA, NFS.d, 1358, 1260).

Tablo 2: Gönen nüfus bilgileri (1844/5)

	Müslüman	Aşiret	Rum	Müslüman Kıpti	Toplam
Hane sayısı	1.037	193	191	24	1.445
Mahalle sayısı	-	-	-	-	6
Köy sayısı	-	-	-	-	29
Erkek nüfus	2.836	-	402	83	3.321*
Hane başına erkek nüfus	2,73	-	2,10	3,45	-

* Bu rakam aşiret nüfusunu içermemektedir.

Kaynak: (BOA, NFS.d. 1358, 1260).

Tablo 2'deki verilere bakıldığında toplam erkek nüfus 3.321 kişiden ibarettir. Ancak aşiret/Yörük nüfusu bu toplama dâhil edilememiştir, çünkü onlar için hane sayısı verilmesine rağmen, nüfus miktarı belirtilmemiştir. Bu nedenle, belirtilen bu toplam rakam gerçek düzeyinden düşük olmalıdır. Şayet aşiret nüfusu, 1839/40 yılı verisi olan 567 şeklinde kabul edilir ve toplam rakama eklenirse, erkek nüfus 3.888 olmaktadır. Erkek nüfus kadar kadın da olduğu varsayılırsa, o zaman 1844/5 yılı itibarıyla Gönen nüfusu toplamda 7.776 kişi olur. Bu hesaba göre şehir nüfusunun %10'u gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Hane başına düşen nüfus miktarlarına bakılırsa bu kez Rumlarda daha düşük bir ortalama olduğu görülmektedir.

Gönen'deki gayrimüslimler genellikle kasaba merkezi ile Sarıköy ve Paşaçiftliği gibi birkaç köyde yaşamaktaydı. 1848/9 yılında buralarda yaşayan yerli ve yabancı cizye mükelleflerine 50 ala, 413 evsat ve 42 edna evrak dağıtılmıştı (BOA, ML.CRD.d, 1336, 1266). 1851/2 yılında toplam 318 (55 ala, 253 evsat ve 10 edna) evrak dağıtılmışken, vergi hasılatı 11.040 guruş seviyesinde gerçekleşmişti (BOA, ML.VRD.CMH.d, 1340, 1268). Takip eden yılda da aynı miktar evrak dağıtılmıştı (BOA, ML.VRD.CMH.d, 1514, 1269). 1854/5 yılında ise 326 (58 ala, 243 evsat ve 25 edna) evrak dağıtılmış ve bundan 11.145 guruş gelir elde edilmiştir (BOA, ML.VRD.CMH.d, 1396, 1271).

1880'lerden sonra özellikle göç ve iskân faaliyetlerinin etkisiyle Gönen'in giderek büyüdüğü ve yönetim şeklinin kaymakamlığa çevrilmesinin uygun olacağı yönünde talepler ortaya çıkmıştı. Bu talep için sunulan belgelerde, Gönen nahiyesinin 63 adet köy ve 20 bin nüfusa sahip olduğu, yıllık hasılatının 15 bin guruşa ulaştığı, (dönemin koşullarında) merkezle köyler arasındaki mesafenin genellikle 15 ila 18 saati bulduğu belirtiliyordu. Bu durum en başta halkın merkeze ulaşımında zorluklar ortaya çıkarmaktaydı (BOA, ŞD, 2900/49, 1298). Aynı konuda halk tarafından verilen dilekçede, Gönen'in büyüklüğüne ve ekonomik önemine dair bilgiler verilmekte ve taleplerinin haklılığı savunulmaktaydı. Dilekçede halkın yüksek miktarda *virgü* ödediği ve ayrıca köylerin çoğunun kaymakamlığa 20 saatten fazla mesafesi olduğu için uzaktan birinin getirilmesi gerektiğinde bu emre riayet edilmediği

belirtiliyordu. Halk, 1877 yılı ocak/şubat ayında kaymakamlığa geçiş için verdikleri dilekçeden cevap alamadıklarını ifade ederken, şehre Rumeli'den 4 binden fazla muhacir geldiğini ve bunların dışında Tatar ve Çerkezlerden hayli köy ve hane inşa edilmekte olduğunu vurguluyordu. Üstelik Bandırma ve Erdek gibi 5-10 kadar köyü olan yerler bile kaymakamlıkla yönetilmekte ve Gönen köylerinin çoğu bu iki kazaya uzak mesafede bulunmaktaydı. Öte yandan Gönen'de her hafta salı günü kurulan pazardan Erdek, Bandırma, Aydıncık, Manyas, Balya ve sair yerler halkı faydalanmaktaydı (BOA, ŞD, 2893/19, 1296). Böylelikle yaşanan nüfus artışı ve şehirleşme ile birlikte Gönen, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru değişik kavimlerden çok sayıda insanın iskân edildiği önemli bir merkez haline gelmişti (BOA, İ.DH, 961/75983, 1302).

Manyas nüfusu

Manyas, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Müslümanların daha yoğun yaşadığı bir şehir görüntüsü vermekteydi. Kaza genelinde aşiret olarak yaşayanlar yanında Müslüman ve Bulgar Kıptiler de bulunmaktaydı. Tablo 3'te görüldüğü üzere şehirde 300 civarında bir gayrimüslim (Rum) nüfus da mevcuttu. Toplam hane sayısı 694 iken, hane başına düşen erkek nüfus miktarı 2,68 idi. Şehirde eşit miktarda kadın nüfus var olduğu düşünülürse, Manyas genelinde bu tarih itibarıyla 3.728 kişinin yaşadığı tahmin edilebilir. Hane başına düşen nüfus miktarlarında Rumların ortalamasının hayli yüksek, Bulgar Kıptilerin ise hayli düşük olduğu dikkat çekmektedir (BOA, NFS.d, 1358, 1260). 1833/4 yılında Manyas (merkez) kazasının 270 evden ibaret olduğu belirtilmekteydi (BOA, C.ML, 104/4612, 1249).

Tablo 3: Manyas nüfus bilgileri (1844/5)

	Müslüman	Aşiret	Rum	Müslüman Kıpti	Bulgar Kıpti	Toplam
Hane sayısı	478	159	44	6	7	694
Köy sayısı	-	-	-	-	-	33
Erkek nüfus	1.247	441	152	14	10	1.864
Hane başına erkek nüfus	2,6	2,7	3,45	2,33	1,42	2,68

Kaynak: (BOA, NFS.d, 1358, 1260).

Eski dönemlerden beri Manyas'ta belli bir gayrimüslim nüfusun var olduğu anlaşılmaktadır. 1754/5 yılında 2 ala, 92 evsat ve 11 edna olmak üzere kazada 105 kişiye cizye evrakı dağıtılmış ve 3.045 gurus gelir elde edilmişti (BOA, AE.SMHD.I, 61/3879, 1168). 1845/6 yılında dağıtılan evrak sayısı 313'e (15 ala, 277 evsat, 21 edna) ve vergi hasılatı da 9.525 gurusu ulaşmıştı (BOA, ML.VRD.CMH.d, 492, 1262). 1847/8 ve 1848/9 yıllarında ise dağıtılan evrak sayısı sırasıyla 312 (11 ala, 269 evsat, 32 edna) ve 280 (7 ala, 256 evsat, 17 edna) olarak gerçekleşmişti (BOA, ML.VRD.CMH.d, 863, 1264; BOA, ML.VRD.CMH.d. 1080, 1265). 1754/5 yılı ile kıyaslandığında son rakamlar, şehirde gayrimüslim nüfusun zaman içinde artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Manyas'ta yerli olmayan bir miktar gayrimüslim (Rum) nüfus da bulunmaktaydı. Nitekim 1847/8 yılı sayımında kaza genelinde 242 (erkek) gayrimüslim olduğu belirlenmişti. Bu kişilerin çeşitli köylerin ağıl çobanlarından oluştuğu anlaşılmaktadır (BOA, ML.CRD.d, 1950, 1264).

Manyas ve Mihaliççık yöresine ayrıca memleketleri Ruslar tarafından işgal edilen, Ağnad kazaklarından iskân edilenler olduğu görülmektedir (BOA, C.ML, 137/5836, 1246). Bu kişiler, boş arazi temininde yaşanan zorluklar nedeniyle, geçimlerini temelde balık avı ile sağlamaktaydı (BOA, C.DH, 31/1534, 1251). 1867/8 yılında Ağnad kazakları, Manyas'a yerleştirilen muhacirlerle anlaşamamaları ve ekilebilir araziye sahip olmamaları nedeniyle kendi istekleri doğrultusunda Konya Beyşehir gölü civarında iskân edilmeyi istemiş, bunun üzerine göl içinde bulunan Mil (Mada) adasına yerleştirilmeleri uygun görülmüştür (BOA, İ.MVL, 573/25717, 1284).

Kazaların tarımsal yapısı

Gemlik kazasının tarımsal yapısı

Aşar kayıtlarına bakılırsa on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Gemlik bağcılık ve zeytinciliğin öne çıktığı bir tarımsal yapıya sahipti. Onda bir esasıyla tahsil edilen aşar kayıtlarından hareketle, Gemlik'te tahıl üretiminin sınırlı kaldığı söylenebilir. Buğday, arpa ve yulaf üretimi nispeten yüksek rakamlara

ulaşmışken, mısır gibi ürünlerin çok sınırlı miktarda yetiştirildiği görülmektedir. Buğday üretimi 551, yulaf üretimi 264, arpa ise 120 tona yaklaşmaktaydı. Burçak 19 ve kapluca 17 ton civarındaydı. Bu ürünlerin nispeten daha az miktarda olması ve çeşit olarak az tahıl yetiştirilmesi Gemlik'in arazi yapısıyla ilişkiliydi. Bostancılığın mevcut olduğu Gemlik'te, incelediğimiz diğer iki kazanın aksine meyve tarımı da hayli gelişmişti. Nar, şeftali, muşmula, kestane, armut, elma ve ayva gibi ürünlerin yıllık üretim miktarları göreceli olarak önemli düzeylere varıyordu. Elma üretim miktarı özellikle dikkat çekici boyuta ulaşmıştı. Soğan 400 tonu aşan miktarıyla öne çıkan başka bir üründü. Ceviz, bakla ve nohut da Gemlik'te yetiştirilen ürünler arasındaydı (BOA, ML.VRD.d, 271, 1257).

Tablo 4: Aşar kayıtlarına göre Gemlik'te yetiştirilen tarımsal ürünler ve yıllık üretim tahminleri (1841/2)

Ürün	Birim Fiyatı (Guruş)	Ölçü Birimi****	Aşar miktarı	Toplam Üretim (Ton)*
Lahana	0,4**	Kıyye	870	11,2
Nar	0,43**	Kıyye	60,5	0,8
Şeftali	0,23**	Kıyye	30	0,4
Muşmula	0,37**	Kıyye	2.632,5	33,8
Kestane	0,58**	Kıyye	4.457	57,2
Soğan	0,1**	Kıyye	31.970	409,9
Üvez	0,46**	Kıyye	728	9,3
Zeytin	13**	Kıyye	68.960	884,3
Üzüm	0,2**	Kıyye	260.166	3.336,1
Armut	0,3**	Kıyye	3.909	50,1
Elma	0,26**	Kıyye	17.429	223,5
Ayva	0,25**	Kıyye	3.751	48,1
Ceviz	10	Kile	55,5	13,4
Bakla	20	Kile	3	0,7
Nohut	25	Kile	37,75	9,1
Mısır	12	Kile	10	2,4
Yulaf	10	Kile	1.090	263,9
Kapluca	10	Kile	72	17,4
Çavdar	10	Kile	12	2,9
Burçak	15	Kile	79,25	19,2
Arpa	12	Kile	490,25	118,7
Buğday	25	Kile***	2.277,25	551,4
Bostan	-	-	3.203 (guruş)	-

* Yazar tarafından hesaplanmıştır.

** Birim fiyatları arşiv defterinde yazmamaktadır. Bu miktarlar ürün miktarının, toplam ürün bedeline oranlanması sonucunda bulunmuştur.

*** Arşiv defterinde birim ölçüsü olarak kıyye yazmaktadır. Ancak buğday için ölçü birimi olarak kıyyenin kullanımı hatalı olabileceğinden, buradaki hesaplama kile üzerinden yapılmıştır.

**** Arşiv defterinde, ürünlerin ölçü birimi kıyye ve kiledir. Kile bir hacim ölçüsü olduğu için ölçü çevirilerinde bir miktar hata payı olması muhtemeldir. Burada kile için standart kilogram karşılığı kullanılmıştır.

Kile=24,215 Kilogram

Kıyye=1,2822945 Kilogram

Kaynak: (BOA, ML.VRD.d, 271, 1257).

Tablo 4'teki rakamlar, Gemlik genelinde zeytin ve üzüm yetiştiriciliğinin büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim yıllık üretim miktarları zeytinde 900 tona yaklaşırken, üzümde 3.330 tonu aşmaktaydı. Gemlik bu tarihlerde dağlık ve taşlık bir bölge olarak vasıflandırılmakta ve çoğu yerinin bağ ve bahçeden oluştuğu belirtilmekteydi. Bu durum, dışarıdan zahire temin edilmesini gerektiriyordu (BOA, C.ML, 135/5783, 1234). Halkın, alışverişlerini genellikle İstanbul ile gerçekleştirdiği belirtiliyordu (BOA, MVL, 393/1, 1278). Gemlik halkının borç ve kredi işlemlerine dahil olduğu

anlaşılmaktadır. Nitekim 1840'lı yıllarda halkın 364.438 guruş borcu olduğu belirtilmişti. Borcun 157.492 guruşu eytam ve evkaf malı idi. Borcun bir kısmı da murabaha yoluyla gerçekleştirilmişti ve vadeleri altı ile yirmi yıl arasında değişebiliyordu. Halkın, murabaha ile olan borcunu, miktar indirimi yapıldıktan sonra taksitler halinde beş yılda ödemek istediği anlaşılmaktadır (BOA, İ.MVL, 44/835, Tarih: 1258).

Gemlik'te öne çıkan iktisadi faaliyetler arasında kerestecilik ve ipekçiliğin de yer aldığı söylenebilir. Gemlik'ten İstanbul'a gelen ipekten vergi alındığı defterlerden anlaşılmaktadır (BOA, D.BŞM.MKH.d, 43250, 1252). Buradan hareketle, ipekçiliğin Gemlik'te belli bir aşamaya ulaştığını düşünebiliriz. 1840/1 yılında Gemlik'e ipek ve zeytin işleri için memur yollanması da aynı yönde bir delil olarak görülebilir (BOA, C.İKTS, 16/774, 1216; BOA, KK.d, 5790, 1256). Bununla birlikte 1903/4'de Gemlik'te üretilen ipek tohumlarının ihraç edildiği anlaşılmaktadır (BOA, A.}MKT.MHM, 614/45, 1323). Bu tarihlerde Hüdavendigar vilayetinde en yaygın bitkiler dut, zeytin ve kendiliğinden yetişen ağaçlar iken, en çok ticarete konu olan ürünler ise (ticaretin büyük bölümü) ipek, koza ve zeytinyağı idi. Diğer mahsullerin ikinci derecede kaldığı belirtilmektedir (BOA, DH.MUİ, 42/55, 1328).

Gemlik iskelesi tarım ürünlerinin ticaretini kolaylaştıran önemli bir üs işlevi görüyordu. Burası bölgede yetiştirilen ürünlerin İstanbul'a ve diğer şehirlere nakledildiği başlıca iskelelerden biriydi. 1911 yılındaki kayıtlar Gemlik iskelesinden Rusya, Romanya, Bulgaristan, Fransa ve İngiltere'ye zeytin, zeytinyağı, ipek tohumu, taze meyve, tuzlu balık, keten tohumu, pekmez, reçel ve susam gibi ürünlerin ihraç edildiğini göstermektedir (BOA, HR.SFR.04, 682/45, 1911). Osmanlı tarihinde Gemlik'in gemi inşa edilen öncü bir merkez konumunda olduğu da arşiv kayıtlarından hareketle söylenebilir. Birkaç örnek vermek gerekirse, 1834/5 yılında Gemlik'te kereste nazırı aracılığıyla inşa edilen iki kotra gemisi için hammadde ve işçilik dahil olmak üzere toplamda 92.117 guruş harcama yapılmıştı (BOA, D.BŞM.TRE.d, 15646, 1250). 1830/1 yılında Padişah 63,5 arşınlık bir kalyon inşa edilmesi için Gemlik nazırına emir yazılmasını istemişti (BOA, HAT, 569/27902, 1246). 1789/90 yılında Ruslarla Karadeniz'de yapılan harpte donanma kalyonlarının büyük zarar gördüğü ve ortaya çıkan ihtiyacın karşılanması için Gemlik'le beraber Sakız ve Bodrum gibi diğer yerlerde de kalyon inşa faaliyetlerinin yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede ilk etapta 8-9 adet kalyon inşası planlanmıştı (BOA, HAT, 1386/54995, 1204; BOA, C.BH, 161/7629, 1205; BOA, C.BH, 166/7820, 1205; BOA, C.BH, 53/2511, 1205). 1790/1'de Gemlik'te inşası tamamlanan (57 arşın uzunluğunda) kalyonun denize indirilmesiyle ilgili yazıya Padişah, "Pek güzel, Allah mübarek eylesin, anın yerine bir başkası kurulmak lazımdır" diye not düşerek, inşa sürecinin kesintisiz devam etmesi gereğine vurgu yapmıştır (BOA, HAT, 208/11025, 1205). Öte yandan ihtiyaca göre tersanelerde bakım-onarım çalışmaları yürütülüyordu. 1795/6 yılında Gemlik tersanesinin tamiri için 50 bin guruşu aşan bir meblağa ihtiyaç olduğu belirlenmişti (BOA, C.BH, 32/1531, 1210).

1842/3 yılı mart ayında Gemlik gümrüğünün geliri 3.913,5 guruş olarak gerçekleşmişti. Vergi alınan kalemlerden hareketle zeytin, un, sabun, koyun derisi, yapağı, tulum peyniri, buğday, zeytinyağı, yulaf, limon, pastırma, arak (rakı) gibi ürünlerin ticarete konu olduğu söylenebilir (BOA, C.ML, 583/23967, 1258).

Gönen kazasının tarımsal yapısı

Gönen on dokuzuncu yüzyıl ortalarında tarımsal üretim açısından geniş ürün çeşitliliğine sahip bir bölge olarak öne çıkmaktaydı. Aşar defterinden hareketle hazırlanan Tablo 5'te görüldüğü üzere tütün, üzüm, soğan, bakla, fasulye ve ceviz gibi ürünlerin yıllık üretim miktarı nispeten yüksek düzeylere ulaşıyordu. Tahıl grubu içinde buğday, arpa, burçak, mısır, çavdar ve erzen (darı) gibi mahsuller yer alırken, bunlar arasında özellikle buğday, arpa ve mısır üretim rakamlarının nispi yüksekliği dikkat çekmektedir. Yıllık üretim rakamları aşar kayıtlarından hareketle buğdayda 1.112 ton, arpada 727 ton, mısırdaki 473 ton, yulafta 135 ton, çavdarda 102 ton, burçakta 83 ton ve darıda 58 ton civarında tahmin edilmiştir. Sebze ve bostan ürününün alınması bölgede bu ürünlerin belli miktarda yetiştirildiğini göstermektedir. Sarımsak, soğan tohumu ve börülce gibi ürünlerin yanında bölgede bal üretiminin de yapıldığı defterdeki bilgilerden anlaşılmaktadır (BOA, ML.VRD.d, 271, 1257).

Tablo 5: Aşar kayıtlarına göre Gönen'de yetiştirilen tarımsal ürünler ve yıllık üretim tahminleri (1841/2)

Ürün	Birim fiyatı (Guruş)	Ölçü birimi****	Aşar miktarı	Toplam üretim (Ton)*
Tütün	5	Kıyye	1.187	15,2
Kenevir	0,5*	Kıyye	213	2,7
Karaca (Çörek Otu)	11,86**	Kıyye	10,75	0,1
Üzüm	0,1	Kıyye	97.629	1.251,9
Sarımsak	0,67**	Kıyye	216	2,8
Soğan Tohumu	2,5	Kıyye	120,75	1,5
Soğan	0,45	Kıyye	5.289	67,8
Bal Öşrü	2,5	Kıyye	235,75	3,0
Ceviz	10	Kile	23,25	5,6
Börülce	20	Kile	4,5	1,1
Bakla	15	Kile	195	47,2
Zeyrek (Yabani Keten) Tohumu	25	Kile	0,75	0,2
Karışık Buğday	13	Kile	79,25	19,2
Fasulye	20	Kile	40	9,7
Erzen (Darı)	12	Kile	240	58,1
Nohut	20	Kile	10,25	2,5
Mısır	11	Kile	1955	473,4
Yulaf	7	Kile	560,75	135,8
Kapluca	7	Kile	60,75	14,7
Çavdar	13	Kile	419,75	101,6
Burçak	15***	Kile	343,25	83,1
Arpa	9	Kile	3.002,25	727,0
Buğday	20	Kile	4.592	1.112,0
Keten	0,33**	Deste	1.059	10.590(deste)
Sebze Öşrü	-	-	523 (guruş)	-
Bostan	-	-	851 (guruş)	-

* Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

** Birim fiyatları arşiv defterinde yazmamaktadır. Bu miktarlar ürün miktarının, toplam ürün bedeline oranlanması sonucunda bulunmuştur.

*** Bu miktar arşiv defterinde önce 10 olarak yazılmış ve hesaplaması buna göre yapılmış, fakat daha sonra düzeltilerek 15'e çevrilmiş ve ortaya çıkan fark toplam ürün bedeline ilave edilmiştir.

**** Arşiv defterinde, ürünlerin ölçü birimi kıyye ve kiledir. Kile bir hacim ölçüsü olduğu için ölçü çevirilerinde bir miktar hata payı olması muhtemeldir. Burada kile için standart kilogram karşılığı kullanılmıştır.

Deste=10'luk veya 12'lik bağ

Kile=24,215 Kilogram.

Kıyye=1,2822945 Kilogram.

Kaynak: (BOA, ML.VRD.d. 271, 1257).

Gönen'de ayrıca tütün ekimi de yapılıyordu. Yıllık üretim rakamı 15 ton civarındaydı. Kenevir, keten ve benzer ürünler belli miktarlarda yetiştiriliyordu. Üzüm, Gemlik'te olduğu gibi bu yörede de öne çıkan ürünler arasındaydı. Nitekim yıllık üretim miktarı 1.252 ton civarında gerçekleşmişti. Arşiv belgelerinde sirke ve şarap yapımı için burada yetiştirilen üzüme geniş bir talebin olduğunu gösteren bilgiler bulunmaktadır. Dolayısıyla Gemlik ve Gönen'de yetiştirilen üzümlerin bir kısmı bu amaçla kullanılmaktaydı. Ceviz üretiminin sınırlı kaldığı Gönen'de fasulye ve keten tohumu da yetiştirilmekteydi. 1838/9 yılında Gönen'den çeşitli aıdatların yanında zeytin ve sirke bedelinin de talep edilmesi, zeytin ve üzüm yetiştiriciliğinin önemine dair başka bir delil olarak görülebilir (BOA, D.BŞM.d, 10416, 1254).

Manyas kazasının tarımsal yapısı

Manyas, tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. 1779/80'de, Maktul Sepetoğlu'nun Manyas kazasındaki çiftliklerinde bulunan emval ve eşyasıyla ilgili defter, bize bölgede tarımın yapısı hakkında çıkarımlar yapma imkânı vermektedir. İlgilinin malvarlığıyla ilgili tutulan defterde, Manyas'a bağlı çeşitli çiftliklerde bulunan alet, edevat, ürün ve hayvan miktarlarına dair bilgiler verilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu çiftliklerde buğday, arpa, yulaf, burçak ve darı gibi ürünler üretilmektedir. Ayrıca manda, kısarak, öküz, inek ve tosun gibi hayvanların beslendiği anlaşılmaktadır. Kullanılan tarımsal araçlar arasında kazma, tırpan ve orak gibi basit aletler yanında demirli araba, sade araba, saban vs. de yer alıyordu. Ayrıca değirmenlerin de mevcut olduğu belirtilmekteydi (BOA, C.ML, 165/6910, 1193).

Manyas'ın on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki tarımsal yapısı, aşar defterinden hareketle değerlendirilebilir. Tahıl grubu içerisinde buğday, arpa, yulaf ve mısır üretimi nispeten önemli miktarlara ulaşmıştı. Bu ürünlerde yıllık üretim miktarları sırasıyla 942, 636, 207 ve 121 ton civarında hesaplanmıştır. Bu grupta burçak, çavdar, erzen (darı) ve kapluca üretimi de öne çıkıyordu. Gönen'le kıyaslandığında Manyas'ta hem ürün çeşitliliği hem de üretim miktarları biraz daha düşük seviyelerde gerçekleşmişti. Yıllık 432,5 guruş bostan aşarı alındığı düşünülürse, bölgede bostancılığın bir faaliyet alanı olarak var olduğu söylenebilir. Burada ayrıca çeltik ekimi de yapılıyordu. Yıllık üretim miktarının 25 tona yaklaşması pirinç üretiminin bölgede öne çıkan bir faaliyet olduğunu göstermektedir (BOA, ML.VRD.d, 271, 1257). İlerleyen yıllarda çeltik ekimine bazı sınırlamalar getirildiği görülmektedir. 1889/90 tarihli bir belgede Manyas'ta pirinç yetiştirilmesinin yasak olduğu, ancak Dumba köyünde ekimin yapıldığı belirtilerek, bunun engellenmesi istenmekteydi (BOA, DH.MKT, 1748/94, 1307).

Tablo 6: Aşar kayıtlarına göre Manyas'ta yetiştirilen tarımsal ürünler ve yıllık üretim tahminleri (1841/2)

Ürün	Birim fiyatı (Guruş)	Ölçü birimi**	Aşar miktarı	Toplam üretim (Ton)*
Çeltik	6	Kile	100,5	24,3
Tütün	5	Kıyye	2171	27,8
Üzüm	0,25	Kıyye	10.490	134,5
Ceviz	10	Kile	23	5,6
Kenevir	3	Kıyye	373	4,8
Mısır	12	Kile	499	120,8
Zeyrek (Yabani Keten)	20	Kile	2,75	0,7
Erzen (Darı)	12	Kile	54	13,1
Nohut	15	Kile	13,75	3,3
Bakla	15	Kile	59	14,3
Yulaf	8	Kile	857	207,5
Kapluca	7	Kile	93	22,5
Çavdar	15	Kile	174,5	42,3
Burçak	12	Kile	310,5	75,2
Arpa	10	Kile	2.628,25	636,4
Buğday	20	Kile	3.891,25	942,3
Bostan	-	-	432,5 (guruş)	-

* Yazar tarafından hesaplanmıştır.
** Arşiv defterinde, ürünlerin ölçü birimi kıyye ve kiledir. Kile bir hacim ölçüsü olduğu için ölçü çevirilerinde bir miktar hata payı olması muhtemeldir. Burada kile için standart kilogram karşılığı kullanılmıştır.
Kile=24,215 Kilogram
Kıyye=1,2822945 Kilogram

Kaynak: (BOA, ML.VRD.d, 271, 1257).

Manyas'ta tütün tarımı da hayli önemliydi. Yıllık 27 tonu aşan toplam üretim rakamı dikkat çekici düzeydedir. Üzüm yetiştiriciliği Gemlik ve Gönen'e göre düşük olmasına rağmen, yıllık üretim miktarı 135 ton civarında gerçekleşmişti. Ceviz üretim miktarı yıllık 5,5 tonu aşarken, kenevir üretiminin 5 tona yaklaştığı göze çarpmaktadır. Nohut üretimi 3,3 ton, bakla ise 14,3 ton olarak gerçekleşmiştir.

Manyas gölü, bu kazanın tarım yapısını etkileyen yerlerden biriydi. Buradan elde edilen saz, kamış ve balıktan da vergi alındığı anlaşılmaktadır (BOA, BEO, 4006/300431, 1330). Aşırı yağışların gerçekleştiği zamanlarda Manyas'taki nehirlerin taşması nedeniyle bazı köylerdeki ekili arazilerin su altında kaldığı belirtiliyordu. Böylece Manyas gölü tedricen şehrin arazisini kaplayabiliyordu. 1913/4 senesinde şiddetli yağın yağmurun Balıkesir ovasını istila ederek biçilmiş buğday ve arpanın bir kısmını derelere sürüklediği, sair mahsulatın su altında kaldığı ve Gönen ve Sarıköy ovalarının su altında olduğu ve hasar tespiti için adam gönderildiği belirtilmişti (BOA, DH.EUM.EMN, 84/31, 1332). Bu tür taşkınların yol açtığı hasarı ortadan kaldırmak için çalışmalar yürütüldüğü arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (BOA, DH.MKT, 1417/96, 1304). 1881/2 yılında Manyas nahiyesindeki göl ve bataklıkların temizlenmesi için kuş panayırı hayvan rüsumunun Bandırma belediyesine bırakılması hususunda yazışmalar yapılmıştı. Yazışmalardan bu talebin uygun görülmediği anlaşılmaktadır (BOA, ŞD, 504/13, 1299).

1886/7'de Manyas gölü kenarındaki suyun çekilmesiyle birlikte elde edilen 30-40 bin dönüm arazinin satılması gündeme gelmişti. Ancak bu girişime izin verilmemiş ve söz konusu arazinin, muhacirlere terki istenmişti (BOA, DH.MKT, 1420/9, 1304). 1890/1'de ise yüzey genişliğinin 400 bin dönümü aştığı belirtilen Manyas gölünden edinilecek arazinin muhacirlere dağıtımı konusunda çalışmalar yürütüldüğü görülmektedir (BOA, İ.DH, 1198/93746, 1308).

Merkezi hükümetin ürün talepleri

Marmara havzası İstanbul'un temel ihtiyaçlarının karşılanmasında öncelikli bölgeler arasında yer alıyordu. Tarihsel olarak deniz ulaşım avantajları sayesinde bu bölgeden pek çok tüketim maddesinin talep edildiği görülmektedir. Talepler avarız kapsamında veya miri (devletin belirlediği) ya da piyasa fiyatlarıyla gerçekleşebiliyordu. Talepler özellikle bölgelerin üretim fazlalarının İstanbul'a nakledilmesi ilkesine göre belirleniyordu. Çalışmamızda üç kaza özelinde incelediğimiz bu taleplerin, deniz ulaşım imkânlarının elverdiği ölçüde Anadolu ve Rumeli'nin giderek daha uzak mesafelerine doğru genişletildiği bilinmektedir. Talepler buğday ve arpa gibi temel mallar yanında odun, kömür, meyve, sebze, canlı hayvan ve benzeri ürünlere kadar uzanabiliyordu. İhtiyaç halinde belli dönemlerde alım yapılan ürünlerin kapsamının genişletildiği görülmekteydi. 1700/1 yılında saray ahırlarındaki hayvanlar için Gemlik'ten 1000 kantar saman alınması kararı buna örnek olarak verilebilir (BOA, İE.SM, 24/2533, 1112). Belirtmek gerekir ki, nüfusu yarım milyona yaklaşan İstanbul'un temel ihtiyaç maddelerini karşılama amacıyla, bu tür talepler büyük bir özenle belirlenmeye çalışılırdı. İstanbul, kalabalık nüfusu yanında asker ve bürokratların varlığı nedeniyle tarih boyunca iâşe konusunda öncelikli yerlerden biri olmayı sürdürmüştü. Hükümet bu konuda dönemin özelliklerine göre çok farklı uygulamalara başvurmak gereği hissetmişti (Uzun, 2015: 56-81).

Merkezi yönetimin avarız kapsamında talep ettiği ürünlerden biri keresteydi. Bölgede yer alan bir kısım kazaların halkı, tersane ve tophanenin ihtiyacı için ormanlardan kereste kesilmesi ve iskeleye taşınması göreviyle yükümlüydüler (BOA, HAT, 1246/48334, 1254). Bu tarih itibarıyla Gemlik tersanesi bağlı 25 adet kazanın kereste yükümlülükleri karşılığında belirlenen rayiç üzerinden bedel ödemesi yaptıkları anlaşılmaktadır. Keza, Sazlıdere iskelesine bağlı 16 adet kazadan 14'ünün bedel ödemesi yaptığı, Manyas, Gönen ve Balıkesir'e bağlı üç köyün ise kerestekeş (kereste çekme/nakletme yükümlülüğü) statüsünün devam ettiği belirtilmektedir. 1826/7 yılında bu kapsamda 360 adet kereste türü ürünün, Gönen ve Manyas dışında, aralarında Balıkesir, Balya, Soma, Bigadiç, Sındırgı, Ayazmend (Altınova), Biga, Bandırma ve Erdek'in de bulunduğu çeşitli yerlerden talep edildiği görülmekteydi (BOA, C.BH, 116/5620, 1242). Tanzimat'a kadar bu yükümlülükler olağanüstü vergiler karşılığında gerçekleştirilirken, bu tarihlerden sonra uygulamada değişiklikler olmuş, ancak bazı kazaların kerestekeş statüsü devam etmişti. 1861/2 gibi ileri bir tarihte bile Balıkesir kazalarından Gönen ve Manyas, hala kerestekeş statüsünde idi. Ancak halk artık kereste kesme ve nakletme işini yerel meclislerin belirlediği bedeller karşılığında gerçekleştirmekteydi (BOA, İ.DH, 490/33178, 1278).

İlerleyen dönemlerde Biga ve Balıkesir dâhilinde bulunan ormanlardan Tersane-i Amire'nin ihtiyacı için kereste ve katran dışında reçine, zift ve petrol yağı imali için tesis kurma teşebbüsleri olduğu anlaşılmaktadır (BOA, A.}MKT.NZD, 157/72, 1271).

İstanbul ağasının Marmara, Kapıdağ, Biga, Güvercinlik, Taşköprü, İzmit ve Gemlik gibi yerlerden ocaklık olarak odun ve kömür temin ettiği görülmektedir. 1718/9 yılı boyunca, bu amaçla 40.372 çeki (1 çeki = 250 kg.) odun alınmıştı. Ayrıca devlet dairelerinin odun, kömür ve kütük ihtiyacı için de alımlar yapıldığı belirtilmektedir. Söz konusu yılda, İstanbul ağasının malzeme, nakliye, kesme ve istif gibi tüm işlemler için yaptığı yıllık masraf 39.649 guruşa ulaşmıştı (BOA, AE.SAMD.III, 89/8903, 1131). 1758/9 yılında çıkarılan fermanla her yıl Kış mevsimi gelmeden önce İzmit Körfezi ve etrafında yer alan kazalardan İstanbul'a *kesret* miktarda odun sevk edildiği belirtilmektedir. Bu kapsamda İzmit'e 40 bin, Yalova ve Karamürsel'e 20'şer bin, Gemlik, Gebze ve Taşköprü kazalarına 10'ar bin çeki odun düşmekteydi (BOA, AE.SMST.III, 329/26576, 1172). Ancak gerektiğinde ilave talepler olabiliyordu. 1788-9'da İstanbul'da çıkan büyük yangın nedeniyle hamamların, ekmekçi ve simitçi fırınlarının ve bir kısım halkın odunsuz kalması üzerine, ilave tedarik gündeme gelmiş ve Çınarcık, Koca deresi ve Gemlik'te Sultan Selim Han Vakfına ait dağlardan yıllık 100 bin çeki odun tedarik edilebileceği belirtilmiştir (BOA, AE.SABH.I, 19/1646, 1203). Öte yandan Tersanenin funda kömürü ihtiyacı Gemlik, Kapıdağ, Bandırma, Mihaliç (Karacabey) ve Kocaeli sancağındaki kazalar ile Rumeli'de bulunan Terkos, İğne Ada, Istranca (Yıldız dağları), Midye ve sair kazaların dağlarından temin edilmekteydi (BOA, C.BH, 215/10046, 1204).

Marmara havzasından merkezi idarenin askeri amaçla tedarik ettiği ürünlerle ilgili hayli örnek verilebilir. Bunlardan biri askerlerin kışlık elbiseleri için gereken yün ve kumaşın imali ve teminiyle ilgiliydi. Bu amaçla Balıkesir'de 75 bin top aba imal edilmesi için Ağustos kırkımı olan yünden 250 bin kıyye temin edilmesi gerekiyordu. Bu miktar yünün 1831-2 yılında Biga, Aydın, Saruhan, Karesi, Kocaeli, Hüdavendigar, Suğla sancakları ile Denizli, Tekfurdağı, Gelibolu ve civardaki diğer kazalardan talep edildiği belirtilmektedir (BOA, C.AS, 515/21500, 1247). Bu kapsamda 50 bin kıyye yünün Saruhan sancağından alınması hükmü bulunmaktaydı (BOA, C.AS, 791/33520, 1247). Yine Hüdavendigar kazasından bu kapsamda 45 bin kıyye yünün miri fiyatla alınıp Balıkesir'de abahaneye teslim edilmesi istenmekteydi (BOA, C.AS. 147/6526, 1250). Bu örneklerde görüldüğü gibi taleplerin, ürünün ya da hammaddenin üretildiği yere göre daha geniş bir sahaya doğru genişletilmesi mümkündür. Bu örnekte imalat merkezi Balıkesir olduğu için, buraya yakın olan yerlerden hammadde teminine gidildiği görülmektedir. Öte yandan imal edilen abanın daha kaliteli olması için de bbağ yünüyle karıştırılması gerekiyordu. 1834/5 yılında de bbağ yününün Biga, Gönen, Bandırma, Ayazmend, Akhisar, Mihaliç, Aydıncık, Edremit ve Manisa'nın bulunduğu dokuz kazadan alınmasına karar verildiği görülmektedir (BOA, C.İKTS, 11/541, 1250; BOA, C.İKTS. 22/1094, 1254). Balıkesir'de imal ettirilen abanın dışarıya satılmasına, askerin ihtiyacı tamamlanmadığı sürece izin verilmiyordu (BOA, HAT, 315/18529, 1251). 1830-1'den itibaren topu 18 guruşa imal edilen abanın, bir süre sonra üretilen numunelere göre fiyatlandırılması gündeme gelmiştir (BOA, C.İKTS, 28/1396, 1253). 1849-50 yılında aba imalatının Karesi mutasarrıfına ihale edildiği ve her top için 34 gurus ödemesinin kararlaştırıldığı görülmektedir (BOA, İ.MVL, 156/4481, 1266).

Marmara havzası İstanbul'un zahire ihtiyacı açısından da son derece önemli bir tedarik alanıydı. 1770/1 yılında Tekirdağ, İzmit, Karamürsel, Mudanya ve Gemlik iskelelerinden 13.109 kile zahire satın alınarak gemilerle İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, AE.SMST.III, 349/28021, 1184). Öte yandan sefer zamanlarında taleplere ihtiyaca göre yenileri eklenebiliyordu. 1787/8 yılında seferdeki ordunun ihtiyacı için Anadolu'nun sağ kolunda yer alan kazalardan deve, katır ve beygir gibi hayvanların süratle tedarik edilip gönderilmesi istenmişti (BOA, C.AS, 924/39938, 1202).

Merkezi hükümetin taleplerini üç kaza özelinde ele alırsak, yine kereste ve orman mamullerinin en çok tedarik edilen ürünler arasında olduğunu görebiliriz. Gemlik yöresinden bu tür taleplerin uzun yıllar devam ettiğini gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin on yedinci yüzyıl sonlarında Gemlik'e bağlı Katırlı köyü halkı 20 avarız hanesi karşılığı olarak her yıl Matbah-ı Amire için 627 çeki odun vermekle yükümlüydü. Ancak, ölüm ve dağılma (perakende olma) nedeniyle halkın bu miktar yükümlülüğü yerine getirmekte zorlandığı ve bu gerekçeyle yeni bir sayım yapıldığı anlaşılmaktadır. Sayım

sonucunda askerler gibi avarıza dâhil edilmeyenler dışında 39 Müslüman reayası olduğu ve eğer her beş kişiye iki hane esas alınırsa bu takdirde eskiye kıyasla 4,5 hane ile 146,5 çeki odunun noksan geleceği belirlenmişti. Şayet yükümlülük, her üç kişiye bir hane şeklinde hesaplanırsa 7 hane eksik gelip, toplamda 224 çeki odunun noksan olacağı hesaplanmıştı (BOA, KK.d, 2616, 1107: 30). 1705/6 yılında Gemlik'ten hassa kayıklara avarız karşılığında yıllık 3.000 kürek veriliyordu (BOA, C.BH, 255/11803, 1117). 1802/3 yılında Gemlik kazasına bağlı 7 köyün, avarızları karşılığında Kayıkhaneye aynı miktar kürek verdiğinin belirtilmesi, uygulamanın uzun süre devam ettiğinin işaretidir (BOA, C.ML, 640/26297, 1217). 1715 yılında tersanede inşa edilecek kalyon için 250 adet meşe ürünü taşındığı belirtilmekteydi (BOA, C.BH, 34/1624, 1127). 1812/3 yılında İstanbul'da Baruthane-i Amire için Gemlik'ten ocaklık olarak 20.000 adet varil tahtası gönderilmesi istenmişti (BOA, C.AS, 451/18810, 1227). Daha önce belirtildiği gibi Gemlik'te gemi inşası hayli önemli bir faaliyetti.

Tersanenin ihtiyaçları için Gönen ve Manyas dağlarından da kereste temin ediliyordu. Kerestenin iskeleye taşınması işi kaza halkları vasıtasıyla gerçekleşiyordu. 1846/7 yılında bölgede yer alan Balya ve Karta maa Şami kazaları halkı da bu sorumluluğa dâhil edilmek istenmişti. Ancak buraların halkı, kereste taşınması konusunda bilgi, tecrübe ve güçlerinin olmadığını gerekçe göstererek, buna karşı çıkmıştı. Ayrıca kendi yerleşim yerlerinin kereste mahallerine uzak olduğunu ve dolayısıyla taşıma işinden sonra aynı gün geri dönemeyecekleri için hayvanlarının aç ve susuz kalacağını gerekçe göstermişlerdi. Konu hakkında mahallinden edinilen bilgiye göre bu iki yerin halkı daha önce böyle bir mükellefiyete tabi tutulmuştu ve ayrıca Balya ve Karta kazaları köylerinin çoğu Manyas dağı civarında bulunuyordu. Öte yandan daha önce Aydıncık kazası *virgüsüne*, halktan bu yükümlülüğün kaldırılması karşılığında 50 bin gurus zam yapıldığı belirtilmişti. Ayrıca Aydıncık kazası halkının Gönen ve Manyas kazalarına nispetle daha çok koşum mandaları, otlak hayvanları ve verimli meraları olduğu belirtilmişti (BOA, A.}MKT, 70/60, 1263). Değerlendirmeler sonucunda, Gönen ve Manyas dağlarından kesilen kerestenin Balya ve Kart maa Şami kazaları halkı tarafından Sazlıdere iskelesine nakledilmesi isteği uygun görülmemiştir (BOA, A.}MKT, 72/81, 1263).

Gönen ve etraf yerleşim yerlerinden düzenli kereste talebine dair çok sayıda arşiv kaydı bulunmaktadır. Gönen dağı etrafındaki bazı kazalar kerestekeş statüsünde iken, temin işlemlerinde bir miktar ödeme de yapılmaktaydı (BOA, C.BH, 89/4253, 1251). 1837/8 yılı itibarıyla kerestekeş statüsünde olan kazaların sayısı on altı idi. Buraların halkı kesilen keresteleri iskeleye indirmekle yükümlü tutuluyordu (BOA, C.BH, 56/2627, 1253).

Diğer önemli bir talep zeytindi. Donanmaya ait gemilerdeki leventlere sarf edilmek üzere bölgeden belli miktarlarda *temiz ve ala* zeytin satın alınıyordu. 1810/1'de donanmanın ihtiyacı için Gemlik'ten iki reisin gemileri aracılığıyla 11.813 kıyye (15,15 ton) zeytin alınmış ve bunun bedeli, kıyyesi 11,5 pareden ödenmiştir (BOA, C.BH, 172/8109, 1225). 1812/3'te yine aynı amaçla Gemlik'ten bu kez 50 bin kıyye (64,11 ton) zeytin alınıp tersane ambarlarına teslim edilmesi istenmişti (BOA, C.BH, 12/571, 1227). 1820/1 yılında ise satın alınan miktar 13.771,5 kıyyesi Mudanya'dan ve 5.011 kıyyesi Gemlik'ten olmak üzere toplamda 18.782,5 kıyye olmuştu. Ürün bedeli kıyyesi 12,5 pareden ödenmişti (BOA, C.BH, 177/8339, 1236). Donanma askerlerinin sayısı çoğaldıkça alım miktarı da artıyordu. 1821/2 yılında bu gerekçeyle Gemlik ve Mudanya'dan (50'şer bin kıyye ile) toplamda 100 bin kıyye (128,23 ton) zeytin temin edilmesi istenmişti (BOA, C.BH, 58/2701, 1237). 1241 yılında iki kazadan yüzer bin kıyye olmak üzere toplamda 200 bin kıyye zeytin alınıp donanma askerlerine dağıtılmış; ancak ihtiyat gerekçesiyle 30'ar bin kıyyeden 60 bin kıyye daha ilave alım yapıp tersane ambarlarına konması istenmiştir. Zeytin bedeli teslim esnasında tersane hazinesinden ödenecekti (BOA, C.BH, 103/4994, 1241). Benzer taleplere ilerleyen yıllarda da rastlandığı anlaşılmaktadır (BOA, C.BH, 103/4995, 1241; BOA, C.BH, 52/2471, 1256).

Marmara havzası İstanbul'a zeytinyağı arz eden önemli bir bölgeydi. Nitekim Edremit, Kemer Edremit (Burhaniye), Armudili, Ayazmend ve Ayvacık kazaları dışında Midilli adası ve diğer bazı yerlerden her yıl İstanbul'a 60 bin kantar zeytinyağı ve sabun gönderilmesi gerekiyordu (BOA, İ.MVL, 33/570, 1257).

Bölgeden İstanbul halkı ve ordunun talepleri için buğday alımı da yapılabiliyordu. 1779/80 yılında Gemlik'ten 665 kile, Manyas'tan ise 1.330 kile buğday satın alınmıştı (BOA, D.MKF.d, 30751, 1193).

1785/6 yılında İstanbul'un ihtiyacı için sahile yakın yerlerden hububat alımı yapılmasının eskiden beri devam eden bir uygulama olduğu hatırlatılarak, çeşitli yerlerin kadılarına alım emirleri gönderilmişti. Bu kapsamda Manyas'tan 2.500 kile buğday alınması istenmişti (BOA, AE.SABH.I, 253/17022, 1200). 1798/9 senesinde donanma leventlerinin ihtiyacı nedeniyle İstanbul'da imal edilecek 40 bin kantar peksimet için 100 bin kile buğdaya ihtiyaç olduğu ve bunun 50 bin kilesinin Balıkesir, Bigadiç ve çevredeki kazalardan alınması kararlaştırılmıştı. Bu alımda Gönen ve Manyas kazalarına 2.500'er kile düşerken, alım bedeli nakliye dâhil, kile başına 40 akçe idi (BOA, D.MKF.d, 31124, 1213). 1810/1 yılında Bandırma iskelesine civar kazalardan İstanbul ihtiyacı için 23 bin kile buğday ve 20 bin kile arpa alımının planlandığı anlaşılmaktadır. Bu miktardan Gönen hissesine 2.500'er kile buğday ve arpa, Manyas hissesine ise 1.500'er kile buğday ve arpa düşmüştü (BOA, C.BLD, 148/7383, 1225). 1818/9 yılında İstanbul ihtiyacı için Gemlik'ten her yıl 1.500 kile buğday alındığı ve Mudanya iskelesi üzerinden gönderildiği belirtilmekteydi (BOA, C.ML, 135/5783, 1234). 1838/9 yılında Gönen'den 2.965 kile buğday ve yine bu miktar kadar arpa ile 1.300 kile peksimetlik buğday talep edilmişti. Bunların haricinde askerlerin kışlık elbiseleri için Balıkesir'den talep edilen yün kapsamında da Gönen hissesine 2.040 kıyye düştüğü anlaşılmaktadır (BOA, D.BŞM.d, 10416, 1254).

İstanbul'un ihtiyacını karşılamak için gerekli görüldüğünde bölgeden başka ürünlerin veya tarımsal olmayan malların alınması ya da temin edilmesi mümkün olabiliyordu. Askerlere verilmek üzere Gemlik'ten nohut alınması bu tür durumlara bir örnektir. 1844/5 yılında nohudun yetersizliği nedeniyle tedarik yapılamadığı ve etraf kaza halklarından üçer beşer kıyye nohut teminine çalışılacağı belirtilmişti (BOA, A.}DVN, 9/14, 1260). Bölgeden benzer başka taleplere sıklıkla rastlanmaktaydı. 1782/3'te Gönen, Manyas ve Kirmasti (Mustafakemalpaşa) yöresinden süratle 30 bin kile arpa satın alınarak İstanbul'a gönderilmesi istenmişti (BOA, C.BLD, 148/7396, 1197). Mudanya ve Gemlik'ten İstanbul'a şarap ve rakı gönderildiğine dair kayıtlar da bulunmaktadır (BOA, D.BŞM.ZCR.d, 20340, 1227-8; BOA, D.BŞM.ZCR.d, 20493, 1248; BOA, C.ML, 442/17849, 1249). Gemlik ve Yalova'dan Tophane-i Amire'nin ihtiyacı için kömür imal (yakma yoluyla) edildiği anlaşılmaktadır (BOA, C.AS, 398/16422, 1249). Gemlik kazasına bağlı Umurbey ve Katırlı köylerinden, devletin ve İstanbul esnafının ihtiyaçları için alçı taşı temin edilmekteydi. Getirilen alçı taşı hem devlete hem de halka ait binalar için kullanılıyordu (BOA, C.DRB, 51/2542, 1221; BOA, C.İKTS, 33/1616, 1255). Ayrıca Gemlik kazasındaki korulardan baruthanede kullanılmak üzere odun getirtiliyordu (BOA, C.AS, 1017/44555, 1212). Gemlik ve Yalova bölgesinin, İstanbul halkının ihtiyacı olan odun ve odun kömürünün temininde de öne çıkan mevkiler arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Üzüm İstanbul'un bu bölgeden talep ettiği ürünler arasında yer alıyordu. İzmit, Mudanya ve Gemlik körfezleri çevresinde bulunan köylerin bağlarından toplanan üzümler, fıçı ve küfelerle gemilere yüklenmekte ve İstanbul'a sevk edilmekteydi. Güz ve diğer dönemlerde gönderilen ürünler arasında erik ve diğer yaş meyveler de yer alıyordu (BOA, C.BLD, 58/2881, 1186). Padişah için nar ve parmak üzümü nakleden gemilerin inşa ve tamirinde Gemlik fıçı esnafı rol almaktaydı ve bunlar, hizmetleri karşılığında fıçı resminden muaf olmaktaydı (BOA, C.ML, 181/7632, 1167). Belgeler bu tür alımların Karamürsel, Gebze, Darıca ve Tuzla'ya kadar uzanan daha geniş bir sahada yapıldığını göstermektedir (BOA, C.BLD, 40/1972, 1164). Marmara sahilindeki yerleşim yerlerinden özel tüccarlar da yaş meyve satın alıp İstanbul'a getirmekte ve cari olan narh bedeli ile halka satmaktaydı (BOA, C.İKTS, 29/1446, 1190; BOA, C.İKTS, 8/382, 1206).

İstanbul ihtiyacı için bölgeden düzenli talep edilen diğer bir ürün saz idi. Uzun yıllar talebi devam eden bu ürün, Saray-ı Cedid-i Amire'nin ihtiyacı için Manyas'tan getirtiliyordu. 1695/6'da hasır dokunması için 10 bin demet sazın temin edildiği ve bunun bedeli olan 22 bin akçenin Manyas gölü mukataası malından ocaklık olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır (BOA, C.SM, 146/7324, 1107). 1742/3 senesinde yine Saray-ı Cedid-i Amire'ye serilecek kaba hasırlar için Manyas gölünden 500 demet sazın kesilmesi ve nakliyesi için 91,5 guruş ödenmesi uygun görülmüştü (BOA, AE.SMHD.I, 139/10302, 1155). Aynı doğrultuda 1760/1 yılında dokunacak hasırlar için 5 bin demet sazın bedeli olarak 91,5 guruşun ödenmesi kararlaştırılmıştı (BOA, C.SM, 152/7634, 1174). 1765/6 yılında yine Hasırcıyan Ocağına 5 bin demet sazın teslim edildiği ve karşılığında nakliye bedeli dâhil olmak üzere toplamda 91,5 guruş ödendiği görülmektedir (BOA, C.SM, 69/3500, 1179). 1777/8 yılında bu kez Saray-ı Cedid-i Amire'deki

camii için tedarik edilen sazlara aynı miktarda ödeme yapıldığı belirtilmektedir (BOA, C.SM, 94/4738, 1191).

İstanbul'un ihtiyacı için yapılan taleplerin, özellikle 18. yüzyıl sonlarına doğru iâşe sorunlarının artmasıyla beraber yıllık belli miktarlara dönüştürülmeye başlandığı görülmektedir. Bu uygulama Zahire hazinesinin faaliyette olduğu dönem boyunca devam ettirilmiştir. Örneğin 1249 yılında bu kapsamda Manyas'tan ondalık dâhil yıllık 4.125 kile (99,89 ton) buğday ve yine bu miktar arpa, Tersane-i Amire ihtiyacı için 1.250 kile (30,27 ton) kalite buğday, 347 adet kereste türü ürünle birlikte 25 bin guruş kalyoncu bedeli talep edilmekteydi (BOA, C.ML, 104/4612, 1249). Söz konusu yıl, donanma kalyonlarındaki askerlerin yiyeceği için Bandırma iskelesi etrafında bulunan kazalardan 25 bin kile buğday satın alınması kararlaştırılmışken, bu rakamın 23.412,5 kilesi alınıp tersane ambarlarına teslim edilebilmişti (BOA, D.MKF.d, 31698, 1251).

Sonuç

Bu çalışma İstanbul'a yakınlığı ve deniz taşıma imkânlarının varlığı çerçevesinde Gemlik, Gönen ve Manyas'ın özellikle on dokuzuncu yüzyıl ortalarında mevcut olan temel tarımsal karakteristiklerini ortaya koymaktadır. Aşar kayıtlarından yaptığımız yıllık üretim tahminlerine göre Gönen ve Manyas tahıl grubunda yer alan ürünlerin nispeten yüksek miktarlarda yetiştirildiği bir bölgeydi. Buğday, arpa, burçak, çavdar, erzen (darı), kapluca, mısır ve yulaf üretimi bu iki kazada öne çıkan tahıl ürünleriydi. İki kaza yıllık 7,5 ton kenevir üretimiyle hayli önemli bir konumdaydı. İki kazanın tütün üretim toplamı da 43 ton ile dikkat çekici bir seviyeydi. Diğer iki kazadan farklı olarak Gönen'de bal, Manyas'ta ise çeltik yetiştiriciliği mevcuttu. Börülce, fasulye, çörek otu, soğan tohumu ve sarımsak da yine Gönen'de vergiye konu olacak kadar yetiştiriliyordu. Bir bütün olarak bakıldığında, incelediğimiz dönem koşullarında Gönen ve Manyas'ta tahıl grubu başta olmak üzere birçok ortak ürünün yetiştirildiği, pirinç, börülce, fasulye ve bal gibi az sayıda üründe farklılaşmanın olduğu anlaşılmaktadır. Doğal olarak ekili arazilerin miktarı ile nüfus yapılarının, ürünlerin yıllık üretim miktarlarının farklılaşmasını etkilemiş olabileceği düşünülebilir.

Gemlik'te tarımsal yapı Gönen ve Manyas'tan hayli farklı özellikler gösteriyordu. Arazi yapısının farklılığı nedeniyle, Gemlik'te bağcılık ve zeytincilik önem kazanmıştı. Tahıl üretiminin sınırlı kaldığı Gemlik'te, yaş meyve tarımı hayli gelişmişti. Elma, armut, ayva, muşmula, kestane ve nar gibi ürünler bu kazada nispeten yüksek miktarlarda yetiştiriliyordu. Gemlik üzüm yetiştiriciliğinde de Gönen'in 2,5 katından fazla bir üretim rakamına sahipti. Soğan ve lahana üretiminde Gemlik diğer kazalardan belirgin şekilde öne çıkıyordu.

Bu çalışma, merkezi hükümetin talepleri ve normal ticari ilişkiler kapsamında Gönen, Manyas ve Gemlik'ten çeşitli temel malların İstanbul piyasasına düzenli olarak sunulduğunu göstermektedir. Kereste mamulleri, odun, kömür, saz, zeytin, buğday, arpa ve üzüm en çok talep edilen ürünler arasında yer alıyordu. Bu ürünler bazen avarız vergileri karşılığında talep edilirken, bazen de alımlar, devletin belirlediği veya piyasa fiyatları üzerinden yapılıyordu. Genel bir ifadeyle 18. yüzyılın sonlarına doğru toprak ve otorite kayıplarına bağlı olarak Osmanlı kentlerinde ve özellikle başkent İstanbul'da iâşe zorluklarının baş göstermesi sonucu, temel malların talebinin arttığı ve daha düzenli hale gelmeye başladığı söylenebilir. Tabii, savaşların sıklığı ve şiddeti de bu tür taleplerin türünü ve miktarını önemli ölçüde etkiliyordu.

Kaynakça

- Aydın, M. (2002). *Mütareke döneminde İstanbul'un iâşesi (1918-1922)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BOA. (2010). *Başbakanlık Osmanlı arşiv rehberi* (Yayın Nu: 108). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Başbakanlık Basımevi.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Ali Emiri Abdülhamid I (BOA, AE.SABH.I): 253/17022, 1200; 19/1646, 1203.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Ali Emiri Ahmed III (BOA, AE.SAMD.III): 89/8903, 1131.

- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Ali Emiri Mahmud I (BOA, AE.SMHD.I): 139/10302, 1155; 61/3879, 1168.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Ali Emiri Mustafa III (BOA, AE.SMST.III): 329/26576, 1172; 349/28021, 1184.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemî Defterleri (BOA, D.BŞM.d): 10416, 1254.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Bab-1 Defteri Başmuhasebe Mukataat Hazinesi Defterleri (BOA, D.BŞM.MKH.d): 43250, 1252.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Bab-1 Defteri Başmuhasebe Tersane Emîni Defterleri (BOA, D.BŞM.TRE.d): 15646, 1250.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Bab-1 Defteri Başmuhasebe Zecriye Kalemî Defterleri (BOA, D.BŞM.ZCR.d): 20340, 1227-8; 20493, 1248.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Bab-1 Defteri Mevkufat Kalemî Defterleri (BOA, D.MKF.d): 30751, 1193; 31124, 1213; 31698, 1251.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Babıali Evrak Odası Evrakı (BOA, BEO): 4006/300431, 1330.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Cevdet Askeriye (BOA, C.AS): 924/39938, 1202; 1017/44555, 1212; 451/18810, 1227; 515/21500, 1247; 791/33520, 1247; 398/16422, 1249; 147/6526, 1250.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Cevdet Bahriye (BOA, C.BH): 255/11803, 1117; 34/1624, 1127; 215/10046, 1204; 53/2511, 1205; 161/7629, 1205; 166/7820, 1205; 32/1531, 1210; 172/8109, 1225; 12/571, 1227; 34/1624, 1127; 177/8339, 1236; 58/2701, 1237; 103/4994, 1241; 103/4995, 1241; 116/5620, 1242; 89/4253, 1251; 56/2627, 1253; 52/2471, 1256.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Cevdet Belediye (BOA, C.BLD): 40/1972, 1164; 58/2881, 1186; 148/7396, 1197; 148/7383, 1225.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Cevdet Dâhiliye (BOA, C.DH): 31/1534, 1251.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Cevdet Darphane (BOA, C.DRB): 51/2542, 1221.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Cevdet İktisad (BOA, C.İKTS): 29/1446, 1190; 8/382, 1206; 16/774, 1216; 11/541, 1250; 28/1396, 1253; 22/1094, 1254; 33/1616, 1255.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Cevdet Maliye (BOA, C.ML): 165/6910, 1193; 181/7632, 1167; 640/26297, 1217; 135/5783, 1234; 137/5836, 1246; 104/4612, 1249; 442/17849, 1249; 583/23967, 1258.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Cevdet Saray (BOA, C.SM): 146/7324, 1107; 152/7634, 1174; 69/3500, 1179; 94/4738, 1191.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Dahiliye Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı (BOA, DH.EUM.EMN): 84/31, 1332.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (BOA, DH.MUİ): 42/55. 1328.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalemî Umum (BOA, DH.EUM.KLU): 15/73, 1333.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (BOA, DH.MKT): 1417/96, 1304; 1420/9, 1304; 1748/94, 1307.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (BOA, HR.SFR.04): 682/45. 1911.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Hatt-ı Hümayun (BOA, HAT): 1386/54995, 1204; 208/11025, 1205; 569/27902, 1246; 315/18529, 1251; 1246/48334, 1254.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, İbnülemin Saray Mesalihi (BOA, İE.SM): 24/2533, 1112.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, İrade Dahiliye (BOA, İ.DH): 490/33178, 1278; 961/75983, 1302; 1198/93746, 1308.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, İrade Meclis-i Vala (BOA, İ.MVL): 33/570, 1257; 44/835, 1258; 156/4481, 1266; 573/25717, 1284.

- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Kamil Kepeci (BOA, KK.d): 2616, 1107: 30; 5790, 1256.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Maliye Ceride Defterleri (BOA, ML.CRD.d): 1950, 1264; 1336, 1266.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Maliye Varidat Muhasebesi Cizye Defterleri (BOA, ML.VRD.CMH.d): 258, 1259; 492, 1262; 661, 1262; 860, 1264; 863, 1264; 1080, 1265; 1340, 1268; 1514, 1269; 1396, 1271.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Maliye Varidat Muhasebesi Defterleri (BOA, ML.VRD.d): 271, 1257.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler (BOA, MAD.d): 6224, 1104.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Meclis-i Vala Evrakı (BOA, MVL): 393/1, 1278.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Nüfus Defterleri (BOA, NFS.d): 1423, 1255; 1424, 1255; 1519, 1260; 1358, 1260; 1415, 1261.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Sadaret Divan Kalemî Evrakı (BOA, A.}DVN): 9/14, 1260.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (BOA, A.}MKT): 70/60, 1263; 72/81, 1263.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı (BOA, A.}MKT.NZD): 157/72, 1271.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (BOA, A.}MKT.MHM): 614/45. 1323.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi, Şura-yı Devlet Evrakı (BOA, ŞD): 2893/19, 1296; 2900/49, 1298; 504/13, 1299.
- Faroqhi, S. (1980). İstanbul'un iâşesi ve Tekirdağ-Rusçuk limanı (XVI.-XVII. Yüzyıl), *ODTÜ Gelişme Dergisi*. Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmaları 2 (1979-1980 Özel Sayısı).
- Güçer, L. (1964). *XVI-XVII. Asırlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler*. Sermet Matbaası.
- Güran, T. (1985). On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Ödemiş kasabasının sosyo-ekonomik özellikleri. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XLI (1-4), 301-319.
- Güran, T. (1986). İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü (1793-1839). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44 (1-4), 245-275.
- Güran, T. (1998). *19. yüzyıl Osmanlı tarımı üzerine araştırmalar*. Eren Yayıncılık.
- Güran, T. (2017). *İktisat tarihi*. Der Yayınları.
- Murphey, R. (1988). Provisioning Istanbul: The state and subsistence in the early modern middle east. *Food and Foodways*, 2, 217-263.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İletişim Yayınları.
- Uzun, A. (2005). Osmanlı Devleti'nde şehir ekonomisi ve iâşe. *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, 3, (6), 211-235.
- Uzun, A. (2006). *İstanbul'un iâşesinde devletin rolü: ondalık ağnam uygulaması, 1783-1857*. Türk Tarih Kurumu.
- Uzun, A. (2015). İstanbul'un iâşesi. C. Yılmaz (Ed.). *Antik çağdan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi VI* içinde (ss. 56-81). İSAM.

Etik kurul onayı

Arşiv belgelerine dayalı olması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

Ek 1: Kullanılan arşiv kaynakları hakkında

Ali Emiri (AE): Ali Emiri Tasnifi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Sultan Abdülmecid dönemine kadar olan belgeleri kapsamaktadır. Bu belgeler, padişahların saltanat sıralarına göre tasnif edilmiştir. Ali Emiri Tasnifi içerisinde tımar ve zeamet tevcihleri, siyasi ve askeri olaylar, yabancı ülkelerle ilişkiler, Divan-ı Hümayuna ait meseleler, inşa, tamir ve maarif gibi konular hakkında belgeler bulunmaktadır (BOA, 2010: 418).

Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d): Osmanlı devletinin bütün gelir ve gider kayıtlarının tutulduğu, denetlendiği ve saklandığı başmuhasebe kalemi defterleri ayrıca bağlı birimlere göre de ayrılmaktadır (BOA, 2010: 146).

Bab-1 Defteri Başmuhasebe Mukataat Hazinesi Defterleri (D.BŞM.MKH.d): Bu fonda mukataalardan elde edilen gelirlerin toplandığı yer olan mukataat hazinesinin defterleri yer alır. Bu defterler 1238-1255/1823-1839 yıllarındaki hükümleri içeren 778 adet defterden oluşmaktadır (BOA, 2010: 159).

Bab-1 Defteri Başmuhasebe Tersane Emni Defterleri (D.BŞM.TRE.d): Tersane ve gemilerin gelir ve gider defterlerine bakan tersane emini, tersanenin idari ve mali yönetiminden sorumlu olan bir memurdur. Tersane emini defterleri 979-1253/1571-1837 yılları arasındaki 189 adet defterden meydana gelmektedir (BOA, 2010: 152).

Bab-1 Defteri Başmuhasebe Zecriye Kalemi Defterleri (D.BŞM.ZCR.d): Alkollü içeceklerden alınan vergiye zecriye denirdi. Bu defterler 1206-1258/1792-1842 yılları arasında 297 adet defterden oluşmaktadır (BOA, 2010: 157-158).

Bab-1 Defteri Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF.d): Mevkufat kaleminin örfi vergiler, avarız ve bedel-i nüzul vergileriyle ilgilenmek, tahsis edildiği halde harcanmayan parayı (mevkuf akçesini) hazineye aktarmak, menzil (haberleşmeyi sağlayan teşkilatın) kayıtlarını tutmak ve giderlerini karşılamak gibi görevleri bulunmaktaydı. Hizmetleri karşılığında bedel-i nüzul, bedel-i iştirâ, bedel-i sürsat ve avarızdan oluşan gelir kaynaklarına sahip olurdu (BOA, 2010: 173-174).

Babialı Evrak Odası Evrakı (BEO): Bab-1 Âlî evrak odasında Sadaret'ten yazılan tezkire ve tahriratın kayıt, saklama işlemleri yürütülmüş ve Bab-1 Âlî'deki evrak akışı sağlanmıştır. 1334/1916 yılında belgeler hukuk, siyasi, idare ve mütenevvia olarak dört grup halinde dosyalanmaya başlamıştır (BOA, 2010: 326).

Cevdet (C): Cevdet tasnifinde belgeler konularına göre ayrılmış, ancak kronolojik olarak kataloglara aktarılmamıştır. Adliye, evkâf, maliye, askeriye, eyâlât-ı mümtâze, maârif, bahriye, nâfia, belediye, zaptiye dahiliye, tımar, darphâne, hariciye, iktisat, sıhhiye, saray olarak 17 ana bölümden meydana gelmektedir. Bu tasnif, 960-1322/1553-1904 yılları arasındaki kayıtları içeren 216.572 adet belgeden oluşmaktadır (BOA, 2010: 421).

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı (DH.EUM.EMN): Emniyet kalemi belgeleri vilayetler tarafından hazırlanan ve merkeze gönderilen katil, yaralama, gasp gibi olayları ve faileri hakkında yapılan işlemleri; cinayet istatistik cetvelleri; eşkiya ve jandarma arasında meydana gelen çatışmaları; reji kolcuları ve kır bekçileri; yeni karakolların inşası gibi Osmanlı Devleti içerisinde emniyet ve asayişin sağlanmasıyla ilgili konuları kapsamaktadır (BOA, 2010: 365).

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ): Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi 1327/1909 yılında yapılan değişiklik neticesinde işlemlerini Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'ne bırakmıştır. Bu kalem vilayetler, nezaretler ve diğer dairelerle ilgili yazışmaları kapsardı.

Dahiliye Nezâreti Evrak Odası'nda saklanan ve gelen-giden evrak kayıtlarının yer aldığı defterde belgelerin bir kısmı Muhaberât-ı Umumiye adıyla tasnif edilmiştir (BOA, 2010: 360).

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umum (DH.EUM.KLU): Kalem-i Umumî Belgeleri 1332-1341/1914-1923 yılları arasında gerçekleşen genelgelerin dağıtılması, gelenlerin şubelere tebliği, sürgün edilenlerin ve mahkumların af istemlerini içeren dilekçeleri, cerâim-i siyasiye raporları, bazı olaylarda fayda sağlayan kişilerin ödüllendirilmesi, kaza ve vilayetlerin nüfus cetvelleri, telgraf ve haberleşme işlemleri konularını içermektedir (BOA, 2010: 369).

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem-i Umum (DH.MKT): Bu kalem Dahiliye Nezâreti'nin diğer nezaretlerle veya vilayetlerle olan yazışmalarını kapsamaktadır. Bunun içerisinde Nezaret'e gelen tezkire, tahrirat ve arzuhaller, Nezaret'e bağlı kalemlerin bir iş için üst makama gönderdikleri resmi kâğıtlar, Dahiliye Mektubi Kalem-i Umum antetli evrakları gibi belgeler bulunmaktadır (BOA, 2010: 377).

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04): Sofya Sefaretinin, Hariciye Nezareti ve diğer yerlerle olan yazışmalarını içermektedir.

Hatt-ı Hümayun (HAT): Hatt-ı Hümayun genellikle padişahların yazılı emirleri için kullanılmaktadır. Bu tasnif I. Mahmud döneminden II. Mahmud devri arasındaki 112 yıllık bir zamanı kapsamaktadır. Belgelerin çoğunluğu ise III. Selim ve II. Mahmud dönemine aittir (BOA, 2010: 421-422).

İbnülemin Saray Mesalihi (İE.SM): İbnülemin Mahmud Kemal başkanlığında kurulan heyette belgeler 23 ana bölüm altında konularına ve belirli bir kronolojik sıraya göre sınıflandırılmıştır. Bu belge ise alt bölümlerden biri olan Saray Mesalihine (Saray Meselelerine) ait belgeleri kapsamaktadır (BOA, 2010: 419).

İradeler (İ.): İrade, padişah emri ve fermanı anlamlarına gelmekte olup, 1832 yılından önce bir konu hakkında padişahın görüşüne ihtiyaç duyulduğunda, meselenin özü yani arz tezkiresi padişaha sunulur, padişah da bu konudaki düşüncesini kısaca üzerine yazardı. Bu yıldan sonra ise süreç değişmişti, buna göre başkatip arz tezkirelerini padişaha okur, o da sözlü olarak fikrini bildirir, daha sonra bu fikir arz tezkiresinin altına yatık biçimde sadrazama hitaben başkatip tarafından yazılırdı. Bu şekle de irade denmiştir. İradeler, dahiliye, meclis-i vala gibi mevzularına göre sınıflandırılmıştır (BOA, 2010: 299-300).

Kamil Kepeci (KK.d): Kâmil Kepeci'nin başkanlığında kurulan heyet tarafından büyük bölümü maliye kalemlerine ait olmak üzere Divan-ı Hümayûn ve Bâb-ı Âsafi'ye ait kalemleri içeren defterler tasnif edilmiştir. 873-1296/1468-1879 yılları arasında kapsayan defterler tabi oldukları kalemlere göre sınıflandırılmıştır (BOA, 2010: 263).

Maliye Ceride Defterleri (ML.CRD.d): Cerîde Nâzırlığı'nın kurulmasından sonraki cerîde defterlerini kapsamaktadır. Defterler askerlere ait yoklamalar, nüfus yoklamaları, sayımı gerçekleşen reayanın cizye sınıfları, devlet görevlilerinin adları, vilayet, kaza, nahiye, kasaba ve karye adları gibi konularına göre sınıflandırılmıştır (BOA, 2010: 249).

Maliye Varidat Muhasebesi Cizye Defterleri (ML.VRD.CMH.d): Cizye defterleri içerisinde cizye ödeyen kişilerin isim, yaş, eşkal ve cizye sınıflarıyla birlikte buldukları yer, ödedikleri miktar ve bulunma gerekçeleri bulunmaktadır (BOA, 2010: 249).

Maliye Varidat Muhasebesi Defterleri (ML.VRD.d): Varidat muhasebesi defterlerinde tahsil olunan irat defterleri ile tarh edilip tahsil edilmemiş varidat kayıtları yer almaktadır (BOA, 2010: 247).

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d): Maliye kalemlerine ait çeşitli defterlerle beraber saray, arazi tahriri, yeniçeri, mevacic gibi diğer bazı farklı defterleri de kapsamaktadır (BOA, 2010: 266).

Meclis-i Vala Evrakı (MVL): Meclis-i vâlâ gelen evrak hülâsa kayıt defterlerini içermekte olup mahiyet itibarıyla yıllar arasında farklılık göstermektedir (BOA, 2010: 327).

Nüfus Defterleri (NFS.d): Osmanlı devletinde ilk nüfus sayımı 1247/1831 yılında yeniçeri ocağının lağvedilmesinin ardından kurulan orduya alınacak askerlerin temini ve vergi gelir kaynaklarının tespiti amacıyla gerçekleştirilmiştir. Osmanlı arşivlerinde de sadece ilk yapılan nüfus sayımlarına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır (BOA, 2010: 251-252).

Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.}DVN): Divan (Beylikçi) Kalemî nizamname ve talimatlar, berat, uzatma hüküm, ferman, azil, imtiyaz, görev süresi, mukteza, ikamet ve ticaret beratları gibi çok sayıda çeşitli evrakı içermektedir.

Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (A.}MKT): Osmanlı devletinin ilk yıllarından beri mektubî kalemî, sadaret teşkilatı içerisinde önemli bir yer teşkil etmekle beraber bu kalemdeki belgeler 1256-1265/1840-1849 yılları arasında Sadaret'in İstanbul'da yer alan nezaret ve dairelerle yaptığı yazışmaları ve taşradaki her türlü resmi makama yazılan ve buradan gelen kâime, şukka, ilâm, mazbata ve mektupları kapsamaktadır (BOA, 2010: 313).

Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.}MKT.NZD): Sadaret'in İstanbul'daki nezaret ve dairelerle yaptığı yazışmaları içeren bu kalem, 1266/1849-1850 yılında gerçekleşen vilayet ve nezaret ayrımı sonucunda kurulmuştur (BOA, 2010: 316).

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.}MKT.MHM): Mektubi kaleminin bir şubesi niteliğinde olan bu kalem evrak üzerindeki mühimme, hafâya ve mahremâne kaydı nedeniyle ayrı tasnif edilmiştir. Bu evrak içerisinde genellikle sınır sorunları, deprem, kıtlık, savaş, isyan ve iskân gibi önemli meseleler yer almaktadır (BOA, 2010: 314).

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD): Sadaret'ten Şûrâ-yı devlete gelen evraklar geldiği daireye ya da vilayetlerine göre evrak odasında ilgili deftere kısaca kaydedilerek mevzusuna göre ait olduğu birime gönderilmekteydi. Bu kalem Şûrâ-yı devlete gelen ve giden belgeleri içermektedir (BOA, 2010: 331).

Ek 2: Gemlik, Gönen ve Manyas bölgelerini gösterir harita (1922/23)

Ek 3: Tarım ürünlerinin aşar miktarlarını gösteren icmalin bir kısmı

بالدره مقید صیغيات دوجو هانك اجماع فنائك مختلف ادره بهار يكه نيد

محل	قصبه	مقارن	قصبه	مقارن	قصبه	مقارن	قصبه	مقارن	قصبه	مقارن
كلیك	قصبه	۰۰۲۹۴۱	قصبه	۰۰۵۵۸۴	قصبه	۱۱۸۸۵	قصبه	۰۱۰۰	قصبه	۰۷۰ ۱۰۹۰۰
قصبه	قصبه	۱۷۹۱۴۴	قصبه	۰۶۷۱۶۵	قصبه	۸۴۴۱	قصبه	۰۶۹۹۱	قصبه	۰۶۴۸۰ ۰۶۴۱۰ ۰۶۴۶۰
قصبه	قصبه	۰۹۱۸۵۵	قصبه	۲۷۰۴۰	قصبه	۲۴۴۲۰	قصبه	۰۶۶۰۵	قصبه	۰۶۱۰۰ ۰۶۱۰۰ ۰۶۱۰۰
قصبه	قصبه	۰۷۷۸۵۵	قصبه	۲۶۶۴۸	قصبه	۲۷۴۶۲	قصبه	۰۶۱۱۵	قصبه	۰۶۱۰۰ ۰۶۱۰۰ ۰۶۱۰۰
مجموع		۴۰۵۷۷۷	۱۱۰۶۰۶		۱۱۵۸۸۸		۱۶۱۱۵		۷۲۶۲۴ ۵۴۶۵۸ ۵۰۹۷۴	

Ek 4: Tarım ürünlerinin aşar bedellerini gösteren icmalin bir kısmı

بالدره قضاة ذلك المقدمه مقید به بپا ۵ ديو هارانه اعشاريک به سنده قضا اجماع

محل	قصبه	مقارن	قصبه	مقارن	قصبه	مقارن	قصبه	مقارن	قصبه	مقارن
كلیك	قصبه	۵۹۷۷	قصبه	۰۶۹۰	قصبه	۰۷۹	قصبه	۰۱۶۰	قصبه	۰۷۶
قصبه	قصبه	۹۹۵۵	قصبه	۷۵۶۵	قصبه	۶۸۶۵	قصبه	۰۵۱۵	قصبه	۱۲۹۱۵ ۷۶۴۵ ۵۴۶۶
قصبه	قصبه	۴۵۹۵	قصبه	۴۰۰۵	قصبه	۴۴۴	قصبه	۰۵۶۰	قصبه	۱۹۵۵ ۱۰ ۵۶۰ ۴۰ ۷۹ ۱۹۵
قصبه	قصبه	۴۸۹۱	قصبه	۵۶۴۸	قصبه	۴۱۰	قصبه	۱۷۶	قصبه	۰۶۹ ۸۵۷ ۰۶۹ ۱۴۵ ۰۵۶ ۰ ۰ ۰۵۹ ۰۴۵ ۰ ۱۰۰۰ ۰۴ ۰۵۰۰
مجموع		۵۰۷۱۵	۱۲۶۸۴		۱۵۱۹		۱۱۰۰۵		۱۲۵۵۸ ۲۰۰۰ ۶۸۰۰ ۷۶۵ ۲۹۹۰ ۱۱۰۰ ۱۰۴۵ ۳۵۷ ۰۴	